

Makale Künyesi (Araştırma): Sağlam, H. (2024). Yazar sözlükçülüğü ve Orhan Kemal örneği. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 1209-1237.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1486747>

YAZAR SÖZLÜKÇÜLÜĞÜ VE ORHAN KEMAL ÖRNEĞİ¹

Hasan SAĞLAM²

ÖZET

Sözlükler, geçmişten günümüze çeşitli amaçlar ve ihtiyaçlar doğrultusunda farklı türlerde hazırlanmıştır. Bu türlerden biri de yazar sözlükleridir. Sözlükleri eksiksiz bir şekilde oluşturmak ve zenginleştirmek için her türlü yazılı ve sözlü dil kaynaklarının taranması gerekmektedir. Bu anlamda, bir dilin belki de en önemli işçileri olan yazarların sözlüklerinin oluşturulmasına ihtiyaç vardır. Dilin genel söz varlığına katkı sağlama imkânı bulunan yazar sözlükleri, genel sözlüklere yeni sözlük birimler kazandırma, anlam ve tanık bakımından eklemeler yapma potansiyeline de sahiptir.

Türk dili, yaklaşık bin yıllık sözlük geleneğine sahip olan kadim bir dildir. Bu süreçte hemen her sözlük türünde birçok eser ortaya konmuş ve geniş bir sözlük havuzu oluşturulmuştur. Ancak, çağdaş yazarlarımızla ilgili sözlük çalışmaları sınırlı kalmıştır. Bu yazarların incelenmesi ve söz varlıklarının ortaya çıkarılması, dilin değişim ve gelişiminin takip edilebilmesi açısından önemlidir. Bu sözlükler araştırmacılara, ele alınan yazarla ilgili somut veri ve bütüncül bir malzeme sunacaktır. Böylece yazarın bir veya birkaç eserinden yola çıkılarak yapılan genellemelerin de önüne geçilmiş olacaktır.

Öykü ve roman türünde kaleme aldığı eserleriyle yazın dünyasında önemli bir yere sahip olan Orhan Kemal, Türk edebiyatının toplumcu gerçekçi yazarları arasında yer alır. Orhan Kemal'in eserleri, yazılı ve sözlü kültüre ait zengin bir söz varlığına sahip olmalarından dolayı dil için önemli birer kaynaktır. Onun tüm eserlerinin taranmasıyla oluşturulacak bütünlüklü bir sözlük, dil araştırmacılarının yanı sıra edebiyat araştırmacılarına da yardımcı olacaktır. Bu düşüncelerden hareketle Orhan Kemal'in roman ve öykü türünde kaleme aldığı 41 eserinden yola çıkılarak bir sözlük çalışması yapılmıştır. Yazarın eserlerinde geçen tüm sözlük birimleri (lexical items), bu sözlük birimlerin bağlam içindeki anlamları, köken dil ve sözcük türü bilgileri sıklık dereceleriyle birlikte ortaya koyulmuştur. Yazarın söz varlığında önemli yer tutan ve onu diğer yazarlardan ayıran deyim, atasözü, kalıp söz, ikileme, argo gibi kullanımlar da sözlükte yer almaktadır.

Bu çalışmada, yazar sözlükçülüğünün önemi üzerinde durulacak, bu alanda ülkemizde ve dünyada yapılan belli başlı çalışmalardan bahsedilecektir. Ardından, hazırlanan Orhan Kemal Sözlüğü'ne dair bilgi, bulgu ve değerlendirmelere yer verilecektir.

Anahtar kelimeler: Sözlük, sözlükçülük, yazar sözlükçülüğü, Orhan Kemal sözlüğü.

¹ Bu yayın Hasan Sağlam'ın devam etmekte olan Orhan Kemal Sözlüğü (Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı) başlıklı doktora tezi tetkik edilerek oluşturulmuştur.

²Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Öğretim Görevlisi. hasan.saglam@alanya.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-4039-6367>

GİRİŞ

Batı dillerinde “lexicography” terimi ile adlandırılan sözlükçülük, ülkemizde araştırmacılar tarafından genellikle “sözlük bilimi” ve “sözlükçülük” terimleriyle karşılanmaktadır. *Türkçe Sözlük*, bu konuda sözlükçülük terimini tercih etmiştir. Bunun dışında leksikografi, sözlük bilgisi ve lügatçilik terimleri de *Türkçe Sözlük*'te madde başı olarak yer almış, bu maddelerin tanımı gönderme yoluyla sözlükçülük maddesinde verilmiştir. Sözlük bilimi terimi ise *Türkçe Sözlük*'te yer almamaktadır. Bu çalışmada sözlükçülük terimi tercih edilmiştir.

Türkçe Sözlük'te sözlükçülük, “Bir dilin veya karşılıklı olarak daha fazla dilin söz varlığını sözlük biçiminde ortaya koymak üzere yöntemleri araştırma; sözlük hazırlama, yazma ilkelerini, kurallarını geliştirme ve uygulama alanına çıkarma işi; sözlük bilgisi, lügatçilik, leksikografi.” şeklinde tanımlanmıştır. Sözlükçülük terimini tercih eden Akalın ile sözlük bilimi terimini tercih eden Aksan, Korkmaz ve Toklu'nun tanımları da benzer şekildedir (Akalın, 2010, s. 165), (Aksan, 2020, s. 69), (Korkmaz, 1992, s. 141), (Toklu, 2015, s. 157). Bir başka Türkçe kaynaktan sözlükçülük; “sözlük hazırlama ve yazma kurallarını içinde bulunduran alan. Sözlüksel kodlama yöntemi; sözlük yazma süreci, sözvarlığı öğeleri, dizimsel ve dizisel kodlama ile ilgili çalışmaları sözcükbilim alanındaki bilgiler ışığında yürütür.” ifadeleriyle açıklanmıştır (İmer vd, 2011, s. 231).

Yabancı araştırmacılarından Busmann, sözlükçülüğü, sözlük derlemenin teorisi ve pratiği olarak tanımladıktan sonra bir dilin, lehçenin veya mesleğin söz varlığının belgelenmesi için gerekli kuramsal temelleri ve sözlük bilimsel materyalleri belirleyen bir alan olarak açıklar (Busmann, 2006, s. 682). Crystal'e göre sözlükçülük, sözlük bilimciler tarafından yürütülen sözlük oluşturma sanatı ve bilimidir (Crystal, 2008, s. 278). Trask ise sözlükçülüğü sözlük yazımı olarak değerlendirir (Trask, 2007, s. 110).

Sözlük hazırlayıcıları, sözlüklerinin faydalı ve etkili olabilmesi için hedef kitlenin ihtiyacını iyi anlamak zorundadır. Çünkü sözlüğün başarısı, daha çok hedef kitlenin ihtiyaçlarını karşılayabilme oranıyla ölçülecektir. Bu nedenle, sözlükler hazırlanmadan önce kullanıcı profillerini ve ihtiyaçlarını belirlemeli, sözlüksel malzemeyi bu kullanıcılar ve ihtiyaçlara göre derlemeli, seçmeli, düzenlemeli ve sunmalıdır. Bütün bunların başarılı bir şekilde sonuçlanabilmesi ve kullanıcıların mümkün olan en yüksek faydayı sağlayabilmesi için ciddi araştırmalara ve sistematik uygulamalara ihtiyaç vardır. Bu da ancak, sözlükle ilgili tüm durumları içinde barındıran bir bilim dalının varlığıyla mümkündür. Sözlükçülük de bu ihtiyaçtan doğmuştur (Baskın, 2014, s. 448-449). Sözlüklerin türlerini ve hazırlama tekniklerini belirleme, sözlüklere veri toplamadaki ölçütleri ve veri toplanacak metinlerin türlerini saptama gibi birçok konuyu çalışma alanı içine alan sözlükçülük (Boz, 2015, s. 5-6), sözlük birimlerin sözlüklerde gösterilmesini sağlayarak dil kullanıcılarının her an faydalanabilecekleri başvuru niteliğindeki eserleri, yani sözlükleri hazırlama işini kuramsal ve uygulamalı olarak üstlenmiş olmaktadır (Gökdayı, 2017, s. 387).

Sözlükçülüğün temel araştırma alanı olan sözlükler, bir dilin söz varlığının kaydedilmesi, geleceğe aktarılması ve süreç içindeki değişim ve gelişmelerinin takip edilmesinde önemli bir rol üstlenmektedir. Öte yandan sözlükler, gerek işlev gerekse yapı

bakımından önemli farklılıklara sahip olabilmektedir. Bu nedenle sözlüğün değişmez bir tanımını yapmak mümkün olmamaktadır. Atkins & Rundell, sözlüğü, bir konuşma topluluğunun üyeleri tarafından kullanılan sözcüklerin bir açıklaması olarak nitelendirir (Atkins & Rundell, 2008, s. 2). Landau'ya göre, sözcükleri alfabetik sıraya göre listeleyen ve anlamlarını açıklayan bir kitap olan sözlüklerde geniş açıklamalar bulunmaz. Yapılan tanımlar genellikle okuyucunun yabancı bir kelimeyi anlaması gereken bilgilerle sınırlıdır. Bu yönüyle ansiklopedilerden farklılık gösterir (Landau, 1984, s. 5-6). Busmann ise yaptığı dil tanımında, “belirli bir disiplin için bir terminoloji listesi” ifadesini kullanarak sözlüklerin genel söz varlığını yansıtmak dışında çeşitli disiplinler için özel olarak da hazırlanabileceğine vurgu yapar (Busmann, 2006, s. 684).

Açıklamalardan anlaşılacağı üzere sözlükler, birçok farklı özelliği içinde barındırır. Sözlüklerin yapı, yöntem, içerik, amaç gibi yönlerden farklılık göstermesi çeşitli sözlük türlerinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Günümüzde tek dilli sözlüklerden çok dilli sözlüklere, lehçe sözlüklerinden argo sözlüklerine kadar birçok farklı türde sözlükle karşılaşmak mümkündür. Öte yandan sözlükleri eksiksiz bir şekilde oluşturmak ve zenginleştirmek için her türlü yazılı ve sözlü dil kaynaklarının taranması gerekmektedir. Bu anlamda, bir dilin belki de en önemli işçileri olan yazarların sözlüklerinin oluşturulmasına ihtiyaç vardır.

YAZAR SÖZLÜKÇÜLÜĞÜ

Batı literatüründe “author lexicography” ve “writer lexicography” olarak adlandırılan yazar sözlükleri hem dünyada hem de ülkemizde birçok örneği olan genel sözlük tipolojisinde bir alt tür olarak yer alan sözlük türüdür (Topsakal, 2023, s. 262). “Yazar sözlükleri; şiir, roman, öykü, tiyatro gibi her türden edebî metnin yazarlarının sözcük evrenini genel olarak sıklık değerleriyle ortaya koyan sözlüklerdir.” (Yüceol Özezen & Sözer, 2014, s. 231). Diğer bir tanımla, belirli bir yazarın sözcük dağarcığı hakkında bilgi sağlayan bir tür referans çalışmalarıdır. Hedef yazarın eserlerinden biri, birkaçı veya tamamı üzerine yapılabilen yazar sözlüklerinde sözcükler, kullanıldıkları bağlam içinde örnek cümlelerle birlikte ve genellikle alfabetik sırayla sunulur (Hartmann & James, 2002, s. 10).

Yazar sözlüklerinin temel amacı, bir yazarın eserlerinin önemli bir bölümünü hatta kelime dağarcığının tamamını sunarak dil kullanımı, üslup, kelime dağarcığı ve ifadelerin unsurlarını göstermektir (Kiss & Meszaros, 2018, s. 871). Bu bakımdan, bir sanatçının eserlerinde geçen öğeleri bir arada sergileyen sözlükler, dil ve yazın çalışmaları açısından önem arz etmektedir (Aksan, 2020, s. 82). Ergüzel de yazar sözlükleri hazırlamanın dil açısından önemine vurgu yapar:

“Bir dilin zenginliğini, gücünü, ifade imkânlarını anlamak için genel sözlükler yeterli değildir. Ortak dilin asırlar içindeki gelişimine paralel olarak şair ve yazarların fikir ve ilim adamlarının kendi üsluplarıyla dile kazandırdıkları yeni ifade tarzlarının da bilinmesine ihtiyaç vardır. Şair ve yazar sözlükleri yapılarak, onların dizinleri hazırlanarak, dilin ferdi plandaki gelişiminin takip edilmesi böyle bir ihtiyacın ürünüdür. Yusuf Has Hacib’in Kutadgu Bilig’inde, Fuzulî’nin Divan’ında, Karacaoğlan’ın şiirlerinde, Atatürk’ün Nutuk’unda, Peyami Safa’nın romanlarında Türkçeyi zamanlarına göre hangi ifade

kalıplarıyla ve kelime kadrosuyla kullandıkları ancak bu tarzda çalışmalarla ortaya konulabilir” (Ergüzel, 2010, s. 372).

Sözlükler, geçmişten günümüze çeşitli amaçlar ve ihtiyaçlar doğrultusunda farklı türlerde hazırlanmıştır. Bu türlerden biri olan yazar sözlükleri; bir yazarın söz varlığını, yaşadığı dönemle ilişkisini, üslubunu, kültürel birikimini aydınlatmada önemli rol oynar. Bu sözlükler ayrıca, genel sözlüklere yeni sözlük birimler kazandırma, anlam ve tanık bakımından eklemeler yapma potansiyeline de sahiptir. Öte yandan bu sözlükler hazırlanırken yazara ait tüm söz varlığının dikkate alınması gerekmektedir. Bu noktada yazar sözlükleri ile genel sözlükler arasındaki ayrım ortaya çıkmaktadır. Genel sözlüklerde seçici davranılarak bazı kullanımlara yer verilmediği bilinmektedir. Ancak, yazar sözlüklerinde yazarın söz varlığını oluşturan hiçbir sözlük birim dışarıda bırakılmamalıdır.

Yazar sözlükleri, biçim ve içerik bakımından önemli farklılıklara sahip olabilmektedir. Bu farklılıkların ortadan kaldırılabilmesi veya en azından azaltılabilmesi için bir yazar sözlüğünün nasıl hazırlanması gerektiği konusu³ üzerinde durulmalıdır. Ergüzel’e göre, bir yazar sözlüğünde ele alınan yazarın bütün eserleri taranmalı ve eserlerde kullanılan sözlük birimlerin dizini metinde sayfa veya satır numaralarıyla belli edilmelidir. Sözlük birimlerin yazara özgü farklı anlamları belirtilmeli ve örneklendirilmelidir. Sözcüklerin sözcük gruplarıyla oluşturduğu yeni ifade kalıpları gösterilmeli, yazarın söz varlığını temsil edecek deyimlere ve sembol kelimelere de dikkat edilmelidir (Ergüzel, 2010, s. 369).

Yılmazkaya, Rus sözlükçülük ekolüne bağlı olarak hazırlanmış yazar sözlüklerinden yola çıkarak bu türdeki sözlüklerde bulunması gereken özellikler hakkında şu görüşlere yer vermiştir:

1. Seçilen yazarın bütün eserleri eksiksiz şekilde taranarak eserlerinde kullandığı tüm söz varlığı bütünsel bir bakış açısıyla ortaya konulmalıdır. Bu aşamada bilgisayar teknolojilerinden yardım alınarak sözlükçülüğe özgü geliştirilmiş olan yazılımlardan faydalanılabilir.
2. Yazılım aracılığıyla ortaya çıkan sözcük dizinlerinin manuel olarak gözden geçirilip gerekli ekleme ve/veya elemanın yapılmasının ardından madde başlarının belirlenmesi aşaması tamamlanmalıdır.
3. Madde başları altında ilgili sözcük ve/veya sözcükler, sözlükteki anlamlarına bakılarak değil sözcüğün geçtiği metindeki bağlama bağlı kalınarak açıklanmalıdır. Bu aşamada yazarın sözcüğe yüklediği tüm anlamlar ayrıntılı bir biçimde açıklanmalıdır. Burada amaç, sözlüğü hazırlanan yazarın kelimeye yüklediği anlam ve/veya anlamların ortaya çıkarılmasıdır.
4. Madde başlarında yer alan sözcüklerin söz grubu oluşturarak kurduğu yapılar da yine metindeki bağlama uygun şekilde anlamlandırılmalıdır.
5. Madde başlarında sözcüğün açıklaması yapıldıktan sonra yazarın eserlerinden alıntılarla hangi bağlamda kullanıldığı tanıklanmalıdır. Dikkat çekilmek istenen özel kullanımlar bu

³ Konuyla ilgili detaylı bilgi için: Topsakal, S. (2023). Yazar sözlükçülüğü ve Türkiye’de hazırlanan yazar sözlükleri üzerine kuramsal bir değerlendirme, Ankara: (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

şekilde tanıklandıktan sonra sözcüğün metinlerde geçtiği tüm sayfalar yalın ve ek almış biçimleri de belirlenerek bir dizin hâlinde sıralanmalıdır” (Yılmazkaya, 2023, s. 89-90).

İki araştırmacının yazar sözlüklerinden beklentilerinin benzer olduğu görülmektedir. Yazarların bütün eserlerinin taranarak tüm sözlük birim ve anlam dünyasının ortaya konulması bütüncül yaklaşım açısından önemlidir. Ancak, sözlük birimlerin geçtiği tüm sayfa numaralarının dizin olarak belirtilmesi bu tarz çalışmalarda pek mümkün görünmemektedir. Orhan Kemal gibi külliyatı ve söz hazinesi geniş yazarlarda, bir sözlük birimin on binlerce kez kullanılması mümkün olabilmektedir. Bu durumda, ilgili sözlük birimin geçtiği tüm sayfaları vermek hacim ve kullanışlılık konusunda sıkıntılar doğurabilir. Bunun yerine, tespit edilen her anlamı bir veya birkaç kez örneklemek yeterli olacaktır düşüncesindeyiz.

YAZAR SÖZLÜKÇÜLÜĞÜYLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Dünya edebiyatının önemli yazarlarıyla ilgili yazar sözlüğü olarak nitelendirilen ve çeşitli dillerde yayımlanmış birçok çalışma bulunmaktadır. Bunlardan birkaçı hakkında kısa bilgiler vereceğiz.

Alman edebiyatının öncü isimlerinden biri olan Goethe'nin tüm söz varlığı, çeşitli bilim akademilerinin ortak çalışmasıyla *Goethe Wörterbuch* (Goethe Sözlüğü) adlı çalışmayla ortaya konulmaktadır. Goethe Sözlüğü, yaklaşık 93 bin sözcük ve bunların bağlam içindeki anlamlarını içeren geniş kapsamlı bir sözlüktür. Verilen her anlam, çeşitli alıntılarla desteklenerek tanıklı bir sözlük oluşturulmuştur. Yedi ciltten oluşan eserin ilk cildi 1978'de, son cildi ise 2023 yılında yayımlanmıştır. Sözlüğün ilk dört cildi dijital ortama aktarılmış ve kendi internet sitesinde⁴ ücretsiz olarak kullanıma sunulmuştur. Goethe Sözlüğü devam eden bir çalışmadır. Sözlük bilimciler T/U aralığındaki harf dizileri üzerinde çalışmalarını sürdürmektedir.

Fransız d'Éric Le Calvez editörlüğünde 2017 yılında yayımlanan *Dictionnaire Gustave Flaubert* (Gustave Flaubert Sözlüğü) Fransız yazar Flaubert'in kişisel not defteri ve el yazmaları dâhil tüm eserlerinin taranmasıyla oluşturulmuştur. Ansiklopedik bir özellik gösteren sözlükte, gerçek ve kurgu olmasına bakılmaksızın tüm kişi ve yer adları ile Flaubert tarafından sık kullanılan ifadeler yer almaktadır. Sözlüğe alınan bütün maddeler ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Eserde sözlük dışında bölümler de bulunmaktadır. Eserin başında, Flaubert'in yaşamında önemli görülen tüm olaylar kronolojik olarak sıralanırken eserin sonunda geniş bir bibliyografyaya yer verilmiştir. Bibliyografyada her eserin tüm baskıları, yayınevi ve tarih bilgileri sunulduktan sonra Flaubert'le ilgili kitap ve makale düzeyindeki çalışmalar alfabetik olarak aktarılmıştır.

Yazar sözlüklerine bir diğer örnek Rus dil bilimci Vinogradov editörlüğünde Rusça olarak hazırlanan *Slovar Yazıka Puşkina* (Puşkin'in Dili Sözlüğü) adlı çalışmadır. Dohman'ın aktardığına göre sözlüğün kaynağını 1937-1949 yılları arasında Puşkin'in eserlerinin 16 cilt olarak yayımlandığı derleme oluşturmaktadır. 20.000'den fazla sözlük birimin yer aldığı sözlükte sadece birden fazla anlama sahip olan sözlük birimlerin tanımları yapılmıştır. Madde başı sözcüklerin kullanım sıklığı, sözcüklerin hangi metinde

⁴ Sözlüğün internet sayfası için: <http://gwb.uni-trier.de/de/>

geçtikleri, tanık cümleler, her bir anlamın kaç kez kullanıldığı gibi bilgiler sözlükte yer almaktadır. Ayrıca, dil bilgisine ait zarf, yardımcı sözcük, bağlaç vb. kavramlar da sözlükte gösterilmiştir. Puşkin'in kullandığı yabancı kökenli sözcüklere ise sözlükte yer verilmemiştir (Dohman, 2021, s. 338-341).

Fransız yazar ve düşünür Montesquieu'nun eserlerinden yola çıkılarak hazırlanan *A Montesquieu Dictionary* (Bir Montesquieu Sözlüğü) elektronik bir sözlüktür. Kendisine ait bir internet sitesi⁵ olan sözlüğün Fransızca ve İngilizce sürümleri bulunmaktadır. Hakkında bilgi almak istenilen sözlük birim arama (search) butonuna yazıldığında o sözlük birimin toplam kullanım sayısı ile birlikte geçtiği tüm cümleler sıralanmaktadır.

Yazar sözlükleri içinde *Cheshsko-Russkiy Tolkovyy Slovar' k Trilogii M. Puymanovoy* (M. Puymanova'nın Üçlemesi için Çekçe-Rusça Açıklayıcı Sözlüğü) adlı çalışmanın ayrı bir yeri vardır. Çek yazar Maria Puymanova'nın "Lyudi na pereput'e", "İgra s ognem" ve "Jizn' protiv smerti" adlı eserlerinden yola çıkılarak hazırlanan sözlük Çekçe-Rusça iki dilli bir yazar sözlüğüdür. Rus dil bilimci Boris Aleksandroviç Larin'in girişimiyle ve birçok Çek ve Rus dil bilimcinin katkılarıyla oluşturulan eser 1962 yılında yayımlanmıştır.

Bazı yazar sözlüklerinde, ele alınan yazarın söz varlığından ziyade yarattığı karakterlere odaklanıldığı görülmektedir. 1880 yılında Gilbert A. Pierce tarafından hazırlanan *The Dickens Dictionary* (Dickens Sözlüğü) bunlardan biridir. İngiliz yazar Charles Dickens'in karakterleri üzerine oluşturulmuş sözlükte, eserlerle ilgili kısa bilgiler verildikten sonra eser karakterleri tanıtılmıştır. Eserin sonunda tüm karakterlerin alfabetik dizini, geçtiği eser ve sayfa numaralarıyla birlikte verilmiştir. Richard Chapple'in 1983'te İngilizce olarak yayınladığı *A Dostoyevsky Dictionary* (Bir Dostoyevski Sözlüğü), Rus yazar Dostoyevski'nin tüm karakterlerini tanıtan bir sözlüktür. Son olarak *A Zola Dictionary* (Bir Zola Sözlüğü), Fransız yazar Emile Zola'nın 20 romanından oluşan "Rougon-Macquart" adlı serisinde yer alan tüm karakterleri, alfabetik sırayla açıklayan bir çalışma olarak öne çıkmaktadır. 2006 yılında J. G. Patterson tarafından hazırlanan eserin dili İngilizcedir.

Bunların dışında Fransa'da La Fontaine⁶, Moliere⁷, Montaigne⁸, Victor Hugo⁹; İngiltere'de Dickens¹⁰, Shakespeare¹¹, Tolkien¹²; Almanya'da Bertol Brecht¹³, Martin

⁵ Sözlüğün internet sayfası için: <https://dictionnaire-montesquieu.ens-lyon.fr/fr/accueil/>

⁶ Fontimpe, P. (2021). *Dictionnaire Jean De La Fontaine*; Saint-Ouen: Les Editions Du Net.

⁷ Poirson, M. & Aubrit, J. P. (2023). *Grand dictionnaire Molière*; Malakoff: Armand Colin.

⁸ Desan, P. [Ed.] (2018). *Dictionnaire Montaigne*; Paris: Classiques Garnier Multimedia.

Comte-Sponville, A. (2023). *Dictionnaire amoureux de Montaigne*; Paris: Plon.

⁹ Charles, D. & Millet, C. [Ed.] (2023). *Dictionnaire Victor Hugo*; Paris: Classiques Garnier Multimedia.

¹⁰ S, Jon. (2012). *The Dickens Dictionary: An A-Z of England's Greatest Novelist*; London: Icon Books.

¹¹ Vienne-Guerrin, N. (2016). *Shakespeare's Insults: A Pragmatic Dictionary* (Arden Shakespeare Dictionaries); London: Bloomsbury Publishing.

¹² David, D. (2014). *A Dictionary of Tolkien: An A-Z Guide to the Creatures, Plants, Events and Places of Tolkien's World*; Nottingham: Pyramid Press.

Luther¹⁴, Schiller¹⁵; Rusya’da Dostoyevski¹⁶, Gorki¹⁷; Amerika’da Hegel¹⁸, Sartre¹⁹ gibi yazarlar üzerine sözlük çalışmaları yapılmıştır.

Türkçe, her ne kadar sözlük sayısı bakımından zengin bir dil olsa da bu zenginlikte yazar sözlüklerinin katkısı çok azdır (Uysal, 2019, s. 115). Bugüne kadar bir yazarın söz varlığını işlevsel sözlük ve bağlamli dizin şeklinde ortaya koyan birçok çalışma yapılmıştır. Ancak, bunlar genel olarak Türkçenin tarihî dönemleriyle ilgilidir. Çağdaş yazarlarla ilgili yapılan çalışmalar ise yeterli sayıda ve istenilen düzeyde değildir. Konuyla ilgili çalışmalar, genel olarak yazarın bir veya birkaç eseri temel alınarak hazırlanmıştır. Bu tür sözlüklerde “genel sözlüklerde olmayan”, “ağızlarında yer alan”, “ilginç bulunan” veya “yeni türetilen” gibi ölçütlerin uygulandığı görülmektedir (Yüceol Özezen & Sözer, 2014, s. 233). Bu tür çalışmalar önemli olmakla birlikte yazarın tüm söz varlığını ortaya koymaktan uzaktır. Bu durum, yazar sözlüklerinin yazarın tüm eserlerini ya da en azından belli bir türdeki tüm eserlerini kapsayan bütüncül bir yapıda olması gerekliliğine aykırıdır. Dolayısıyla bu tür çalışmaları kaynak gösterip yazarlarla ilgili genelleme yapmak doğru olmayacaktır.

Ülkemizde bu konudaki ilk çalışma olarak Yılmaz Çolpan’ın 1963’te yayımladığı *Ataç’ın Sözcükleri* adlı eseri zikredebiliriz. Türk dilinin yabancı sözcüklerden kurtulması için büyük çaba gösteren Nurullah Ataç, yabancı sözcüklere karşı birçok Türkçe sözcük önermiştir. Çolpan, Ataç’ın çeşitli gazetelerdeki yazılarıyla kitap hâlinde çıkmış yazılarını tarayarak bu sözcükleri yabancı karşılıklarıyla birlikte alfabetik şekilde sıralamış, önerilen her Türkçe sözcüğü kullanıldığı cümle içinde örneklendirmiştir.

Ali Püsküllüoğlu’nun ilk baskısı 1974’te yapılan *Yaşar Kemal Sözlüğü*’nde madde başı olarak *Türkçe Sözlük* gibi genel dil sözlüklerinde bulunmayan sözcük, deyim ve atasözlerine yer verilmiştir. Yazarın yerel söz varlığını genel hatlarıyla yansıtan sözlükte her madde başı; eser, geçtiği sayfa numarası ve tanık cümlesiyle birlikte verilmiştir. Birçok baskısı yapılan sözlük, her baskıda gözden geçirilerek genişletilmiştir.

Özdemir Nutku tarafından 2008 yılında yayımlanan *Shakespeare Sözlüğü* bu türün en kapsamlı sözlüklerinden biridir. Shakespeare’in tüm oyun ve şiirleri taranarak oluşturulan eserde yaklaşık 20.000 sözlük birimin Türkçe karşılığı metinlerden örnek cümlelerle desteklenerek verilmiştir. Bunun yanı sıra, her sözlük birimin perde, sahne ve dize numarası verilerek okuyucuya sözcüklerin metin içindeki kullanımlarına ulaşabilme kolaylığı sağlanmıştır.

¹³ Thomson, P. & Sacks, G. [Ed.] (1994). *The Cambridge Companion to Brecht*; Cambridge: Cambridge University Press.

¹⁴ Leppin, V. & Schneider-Ludorff, G. (2015). *Das Luther-Lexikon*; Wolfsburg: Bückle & Böhm.

¹⁵ Lühr, R. & Zeilfelder, S. (2021). *Schiller-Wörterbuch*; Berlin: De Gruyter.

¹⁶ Karaulov, I. U. N. [Ed.] (2003). *Slovar iazyka Dostoevskogo*; Petersburg: In-t Russkogo iazyka.

¹⁷ Alekseev, P. M. (1996). *Frequency Dictionary of the Authobiographic Trilogy of M. Gorky*; St.-Petersburg: St- Petersburg State University.

¹⁸ Magee, G. A. (2010). *The Hegel Dictionary*, New York: Continuum International Publishing.

¹⁹ Cox, G. (2008). *The Sartre Dictionary*; New York: Continuum International Publishing.

Cevdet Şanlı, Mehmet Akif Ersoy'un *Safahat* adlı eseriyle ilgili 2010 yılında yayımladığı *Safahat Sözlüğü*'ne bugün az kullanılan veya hiç kullanılmayan sözcük ve tamlamaları dâhil etmiştir. Talip Mert'in 2011 yılında yayımladığı *Açıklamalı Safahat Lüğati* adlı eserde ise Şanlı'nın eserinden farklı olarak *Safahat*'ta geçen 160 civarındaki kişi, yer ve müessese de tanıtılmıştır.

Nurettin Albayrak'ın 2014 yılında yayımladığı *Gönül Çalab'ın Tahtı: Açıklamalı Yunus Emre Sözlüğü*'nde 4.154 sözcük ele alınmış, bu sözcüklerin köken ve etimolojik özellikleri açıklanmıştır. Sözcüklerin anlamları sıralandıktan sonra gerekli görülen yerlerde ansiklopedik açıklamalar da yapılmıştır. Tüm sözcükler tanıklarıyla birlikte verilmiştir.

Yazar sözlükçülüğü ile ilgili tez düzeyinde çalışmalar da yapılmıştır. 2019 yılında Nigar Gelgör tarafından Ahmet Hâşim'in tüm eserleri üzerine yüksek lisans tezi olarak hazırlanan *Ahmet Hâşim Sözlüğü* adlı çalışmada, sözlükle beraber dizin çalışması yapılmış, sözcüklerin kullanım sıklığı ve geçtiği eser gösterilmiştir. Atasözü, deyim, kalıp söz gibi söz grupları sözlükte yer almamaktadır.

2020 yılında Maksut Yıldırım tarafından hazırlanan *H. Nihal Atsız'ın Sözlüğü ve Söz Varlığı* adlı doktora çalışması, Atsız'ın 22 eserinin taranmasıyla oluşturulmuştur. Sözcüklerin sıklık sayısı, köken dili ve geçtiği eser adı çalışmada yer almaktadır. Ancak sözcüklerin anlam katmanlarına girilmemiş, genellikle *Türkçe Sözlük*'teki ilk anlamıyla yetinilmiştir. Ayrıca; deyim, kalıp söz gibi kullanımlar da çalışmada yer almamaktadır.

2020 yılında Firdes Temizel Akar tarafından doktora tezi olarak hazırlanan *Yahya Kemal'in Örneklili Sözlüğü ve Kavram Alanları* adlı çalışma, Yahya Kemal'in tüm eserleri üzerinden tanıklı bir dizin-sözlük çalışmasıdır. Çalışmada söz varlığı üzerinde durulmuş, sözcüklerin tematik bir tasnifi de yapılmıştır. Sözlükte, sözcüklerin köken bilgisine yer verilirken dil bilgisel görevlerine yer verilmemiştir.

Dünyada ve ülkemizde yapılan çalışmalardan hareketle yazar sözlükçülüğü alanında ortak bir yaklaşımdan/yöntemden bahsetmemiz mümkün görünmemektedir. Hazırlanan sözlüklerde ele alınan malzeme, malzemenin niceliği ve aktarımı konusunda önemli farklılıklar bulunabilmektedir. Bu durum daha çok sözlüklerin hazırlanma amacıyla ilgilidir. Yazar sözlükleri; yazarın tüm söz varlığını yansıtmak amacıyla hazırlanabileceği gibi sadece yerel ya da yazara özgü kullanımları açıklamak; yazarın yarattığı karakterleri tüm yönleriyle tanıtmak; eserlerde geçen yer, kişi, olay gibi öğeler hakkında ayrıntılı bilgi vererek eserin daha net anlaşılmasını sağlamak gibi farklı amaçlarla da hazırlanabilmektedir. Bu durum, yöntem bakımından farklılaşmalara yol açmaktadır.

ORHAN KEMAL ÖRNEĞİ

Orhan Kemal; roman, öykü, şiir gibi edebiyatın değişik türlerinde eserler veren çok yönlü ve çok yazan bir yazardır (Aydoğan, 2008, s. 31). Döneminin olaylarına tanık olmayı yeterli bulmayan Orhan Kemal, toplumun aksayan yönlerinin ortadan kaldırılması için yazarın bir çözüm yolu göstermesi gerektiğine inanır (Narlı, 2020, s. 35). Bu düşüncelerle toplumcu gerçekçi bir çizgide eser verir. Toplumcu gerçekçi eserlerde yazarlar konuşma dilini, ele aldıkları yöre insanının ağız özelliklerini gösterecek biçimde kullanırlar (Uğurdağ, 2020, s. 337). Orhan Kemal de tanıdığı ve bildiği insanları samimi

bir dil ve üslup ile eserlerine taşır (Özaydın Yakıştıran, 2020, s. 357). Halkın gerçekliğinin konuştuğu dil içinde tam olarak yansıyacağı düşüncesine sahip olan Orhan Kemal (Narlı, 2020, s. 39), eserlerinde özellikle yerel kullanımları başarıyla işlemesiyle ve zengin söz dağarcığıyla ön plana çıkmaktadır. Yazarın, dönemin gerçeklerini ne kadar ve nasıl yansıttığı ise söz varlığının belirlenmesiyle mümkün olabilecektir. Bu doğrultuda, çalışmanın, Orhan Kemal'in söz varlığını tespit etmesi, Orhan Kemal'le ilgili yapılacak olan dil ve üslup araştırmalarına kaynaklık etmesi ve yazar sözlükçülüğü çalışmalarına örnek oluşturması amaçlanmaktadır.

EVREN VE YÖNTEM

Orhan Kemal Sözlüğü, betimleyici bir çalışmadır ve çalışmada nitel araştırma yöntemi esas alınmıştır. Nitel araştırma, “gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların, doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konulmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma.” olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2018, s. 39). Veri toplamada “belge (doküman) incelemesi” tekniği kullanılmıştır. “Nitel araştırmalarda belge incelemesi; belgeler, arşiv kayıtları ve çeşitli materyalin araştırma konusu veriyi toplama ve çözümlenme işlemidir.” (Gürbüz & Şahin, 2018, s. 430-431). Evren, hakkında araştırma yapılan tüm öğelerden oluşur. Bu çalışmanın araştırma evrenini Orhan Kemal'in roman ve öykü türündeki 41 eseri oluşturmaktadır.

Verilerin toplanacağı metinler öncelikle bilgisayar ortamına aktarılmış ve aktarmada oluşabilecek imla hataları manuel olarak düzeltilmiştir. Düzeltilen metinler *cibakaya* programına yüklenerek eserlerdeki tüm sözcükler sıklıklarıyla birlikte belirlenmiştir.

Madde başı (headword) değeri taşıyan tüm sözlük birimler alfabetik düzende sıralanmıştır. Bu sıralamadan sonra tespit edilen madde başı öğelerin anlamlandırılması yoluna gidilmiştir. Anlamlandırma sırasında deyimler, atasözleri, kalıp sözler, yardımcı fiillerle oluşturulmuş ayrı yazılan birleşik fiiller (dikkat et-, dikkatli ol- vb.) ve “m” ön sesiyle oluşturulmuş ikilemeler (*para mara* vb.) ilk sözcükleri dikkate alınarak ilgili madde başlarının sonuna madde içi (iç madde, alt madde başı) olarak eklenmiş ve anlamlandırılmıştır.

Yazar sözlükleri hazırlanırken yazarın söz varlığını oluşturan hiçbir sözlük birim dışarıda bırakılmamalıdır. Bu nedenle TDK sözlüklerinde yer almasa bile madde başı potansiyeli taşıyan tüm sözlük birimler tek tek incelenmiştir. Çeşitli yapım ekleriyle türetilmiş ve TDK sözlüklerinde bulunmayan sözlük birimler herhangi bir ölçüt uygulanmadan madde başı olarak değerlendirilmiştir. Bunlar genellikle kök veya gövde hâli *Türkçe Sözlük*'te yer alan sözcüklerdir: *bacalı, ekelen-, hedefsiz, pilavcı* vb.

Tasvir fiili şeklindeki kullanımlar konusunda *Türkçe Sözlük*'te düzensizlik görülmektedir. Örneğin, *alevleniver-* ve *ulaşiver-* fiilleri *Türkçe Sözlük*'te yer alırken benzer anlamlardaki *yaniver-* ve *variver-* fiillerine *Türkçe Sözlük*'te rastlanmamaktadır. Bu tür durumların önüne geçebilmek için Orhan Kemal'in kullandığı tüm tasvir fiilleri madde başı olarak değerlendirilmiştir.

TDK sözlüklerinde il, ilçe, dil, ırk gibi özel adlara yer verilmektedir. Ülke, semt, sokak, cadde, marka, eser vb. özel adlar ise TDK sözlüklerinde yer almamaktadır. Çalışmamızda eser kişilerinin adları hariç tüm özel adlar madde başı olarak yer almıştır.

TDK sözlüklerinde yer almayan ve birden fazla sözcüğün birleşerek yeni anlamlar oluşturduğu çok sözcüklü birimler madde başı olarak değerlendirilmiştir: *ağzı çabuk, akıldan piyade, beleş beleşine, çift kale, Çingene maşası, küp uçuran, süre devesi* vb.

Anlamlandırma aşamasında başta TDK sözlükleri olmak üzere çeşitli sözlüklerden ve sözlük dışı kaynaklardan yararlanılmıştır. Anlamına hiçbir kaynakta rastlanılmayan sözlük birimlerin anlamlandırılması ise tarafımızca yapılmıştır. TDK sözlüklerinde bulunmayan sözlük birimler ‘*’ işareti ile belirginleştirilmiştir.

Sözlükte madde başlarının hemen yanında -Türkçe kökenli değilse- sözlük birimin köken dili yer almaktadır: Ar. (Arapça), Fr. (Fransızca) vb. Köken dilden sonraki bilgi sözlük birimin türü ile ilgilidir: *a.* (ad), *sf.* (sıfat), *zf.* (zarf), *zm.* (zamir), *ünl.* (ünlem), *e.* (edat), *bağ.* (bağlaç). Fiiller için herhangi bir kısaltma kullanılmamış, bunun yerine ‘-’ işaretiyle fiiller belirgin hâle getirilmiştir: *oyna-*, *yağıver-* vb. Tür bilgisinden sonra sözlük birimlerin tespit edilen anlamı veya anlamları sıralanmıştır. Verilen her anlamın sonunda o anlamın geçtiği örnek cümle, eser ve sayfa numarası tanık olarak gösterilmiştir.

İncelenen eserler ve bu eserlerin sözlükte kullanılan kısaltmaları şu şekildedir:

1. 72. Koğuş	(YK)	21. İki Damla Gözyaşı	(İDG)
2. Arkadaş İslıkları	(ARK)	22. Kaçak	(KAÇ)
3. Avare Yıllar	(AY)	23. Kanlı Topraklar	(KT)
4. Baba Evi	(BE)	24. Kardeş Payı	(KP)
5. Babil Kulesi	(BK)	25. Kırmızı Küpeler	(KK)
6. Bereketli Topraklar Üzerinde	(BTÜ)	26. Kötü Yol	(KY)
7. Bir Filiz Vardı	(BFV)	27. Küçücük	(KÜÇ)
8. Cemile	(CEM)	28. Murtaza	(MUR)
9. Çamaşırcının Kızı	(ÇK)	29. Müfettişler Müfettişi	(MM)
10. Devlet Kuşu	(DK)	30. Oyuncu Kadın	(OK)
11. Dünya Evi	(DE)	31. Önce Ekmek	(ÖE)
12. Dünyada Harp Vardı	(DHV)	32. Sarhoşlar	(SAR)
13. Ekmek Kavgası	(EKM)	33. Serseri Milyoner	(SM)
14. El Kızı	(EK)	34. Sokaklardan Bir Kız	(SBK)
15. Eskici ve Oğulları	(EVO)	35. Sokakların Çocuğu	(SÇ)
16. Evlerden Biri	(EB)	36. Suçlu	(SUÇ)
17. Gâvurun Kızı	(GAV)	37. Tersine Dünya	(TD)
18. Grev	(GR)	38. Üçkâğıtçı	(ÜÇK)
19. Gurbet Kuşları	(GK)	39. Vukuat Var	(VV)
20. Hanımın Çiftliği	(HÇ)	40. Yağmur YüklüBulutlar	(YYB)
		41. Yalancı Dünya	(YD)

Hacminin fazla olması nedeniyle Orhan Kemal Sözlüğü’nün tamamı yerine her harften üç madde başına yer verilmiştir. Bu bölümdeki kısaltmalar şu şekildedir:

<i>a.</i>	:	ad
Ar.	:	Arapça
<i>bağ.</i>	:	bağlaç
bk.	:	bakınız
Der.	:	Derleme Sözlüğü
<i>e.</i>	:	edat
Far.	:	Farsça
Fr.	:	Fransızca
İng.	:	İngilizce
İt.	:	İtalyanca
Mac.	:	Macarca
<i>öz. a.</i>	:	özel ad
Rum.	:	Rumca
<i>sf.</i>	:	sıfat
<i>ünl.</i>	:	ünlem
<i>zf.</i>	:	zarf

abe *ünl.* Seslenmek ve dikkati çekmek için özellikle Rumeli'de kullanılan bir söz. “*Abe nereye gidersın?*” DK27

acı 1. *a.* Bazı maddelerin dilde bıraktığı yakıcı duyu, tatlı karşıtı. “*Biber kutusunu aliver kızım, acıyı çok sever.*” VV375 2. *sf.* Tadı bu nitelikte olan; biberli. “*Bizimki gitti, bir acı kahve pişirdi.*” EVO51 3. *a.* Bir dış etkenin vücudun herhangi bir yerinde meydana getirdiği ezilme, yırtılma, sıkıştırılma vb. sebeplerle meydana gelen rahatsızlık hissi. “*Ayaklarındaki nasırların acısını duymuyordu.*” BFV244 4. *a.* Ölüm, yangın, deprem vb. olayların yarattığı üzüntü, yara. “*Çukurlarına gömülü gözleriyle kadınlar, çocuklarının feryadı ve ölüm acısına kanıksamış kadınlar çok az konuşarak beklerler.*” BTÜ170 5. *sf.* Çarpıcı, göz alıcı (renk). “*Acı kırmızı dökürlü tekrardan Ayten'in koluna girmişti.*” KÜÇ40 6. *sf.* Keskin, şiddetli olan. “*Acı poyraz kuvvetle esiyordu.*” CEM102 6. **acı çek-** (**veya duy-**) 1. ağrı, sızı duymak. “*Köpeğin çaresiz bir*

teslimlikle yan yatan, gözleri kapalı, elleri düşmüş, acı duyan fakat artık inlemeye gücü kalmayan sükûtu evvela çocukların, sonra onları çevreleyen daha büyük, daha, daha büyüklerin neşesini kaçırdı.” EKM19 2. üzmek, üzüntü içinde kalmak. “*Haldun Ağabeyim yanı başımda, burnumun dibinde olmasa bu kadar acı çekmeyeceğim.*” İDG15 **acı söyle-**olumsuz bir davranış karşısında gerçeği olduğu gibi söylemek. “*Ben söylersem acı söylerim, sözüm dokunur.*” EVO23 **acısını çek-** yapılan yanlış bir işin doğurduğu sıkıntı ve üzüntü içinde bulunmak. “*Bir şey olmak isteyip de olamamanın acısını çektiniz mi hiç?*” BFV272 **acısını çıkar-** uğradığı maddi veya manevi zararı giderici bir iş yapmak. “*Yarın geç vakte kadar uyur, geceki uykusuzluğunun acısını çıkarırdı.*” MM117

amma (Ar.) *bağ.* 1. Ama. “*Allah gecinden versin amma hasta musta olur, yatağa matağa düşersen öksüzlerine kim*

bakar?” GR200 2. Yanına getirildiği kelimenin anlamına aşırılık katarak şaşma veya hayranlık anlatan bir söz. “Etin de amma sıkı ha abla!” GR103 amma da yaptın ha! söylenen bir söze pek inanılmadığını ve şaşıldığını anlatan bir söz. “Amma da yaptın ha!” AY212

balta *a.* Ağacı kesme, yarma, yontma vb. işlerde kullanılan ağaç saplı, demir araç. “*Babasıyla amcalarının defteri yolda, büyük büyük ağaçların altında birer balta darbesiyle dürülür.*” DE22 **balta girmemiş** içinden hiç ağaç kesilmemiş, sık ve gür (orman, koru). “*Boy atmış iri bedenli ağaçların balta girmemiş ormanları yükselirdi.*” KAÇ1 **balta ol-** argo direnerek bir şey istemek, asılmak, musallat olmak. “*Birinde balıççı balta olmuştu Kumkapı’da.*” YYB196 **baltayı taşa vur-** farkında olmayarak birine dokunacak sözler söylemek, pot kırmak. “*Vay, baltayı taşa mı vurduk yoksa?*” YYB75

barındırıl- Barındırma işine konu olmak. “*En sevdiği yer, kadın tutukluların barındırıldığı kırmızı kiremitli eve bakan koğuş penceresiydi.*” YK18

bunnar (Der.) *zm.* Bunlar. “*Ne demiye birikmiş bunnar?*” CEM18

cehennem hayatı *a.* Büyük sıkıntı ve üzüntülerle dolu yaşayış. “*Sevgilisi, babasıyla annesinin baskısı altında bir cehennem hayatı yaşıyordu.*” DE216

cemaziyelevvel (Ar.) *a.* Geçmiş. “*Herkesin cemaziyelevvelinden sana ne?*” BFV68 **cemaziyelevvelini bil-** bir kimsenin herkesçe bilinmeyen, geçmişteki her türlü yönünü veya kötü durumunu bilmek. “*İnsan,*

cemaziyelevvelini bilenlerin yanında cart curt etmez bari!” DE232

cüzi (Ar.) *sf.* Az, azıcık, pek az. “*Kardeşinin işportacılıktan kazandığı cüzi paracıkla geçinmeye çalışıyorlardı.*” DE108

çalımla- Bir oyuncu topu elinden veya ayağından kaçırmadan karşısındaki oyuncuları kıvrak hareketlerle geçmek. “*Ender onu da çalımlar, kardeşlerini birer kıyıya savurur, golleri art arda sıralardı.*” ARK75

çıt *a.* Hafif ve anlık ses. “*Penceresine bir şeyin çıt ettiğini duymuş, merakla kalkmış, bakmıştı.*” EVO344 **çıt (veya çıtını) çıkarma-** ses çıkarmamak. “*Ağlamıyorlardı ama çıt çıkarmadan bakıyor, bakışıyorlardı.*” EVO317 **çıt çıkma-** en hafif bir ses bile çıkmamak. “*Değil evden, tüm mahalleden çıt çıkmıyordu.*” SBK322 **çıt et-** ‘çıt’ sesi çıkarmak. “*Ne bileyim, çıt etti cama bir şey.*” EB82

çivit mavisi 1. *a.* Çivit rengindeki mavi. “*Buranın göğü çivit mavisiydi.*” SBK148 2. *sf.* Bu renkte olan. “*Ensesine yıkılı kasketiyle dalgın, çivit mavisi göğe bakmalıydı.*” BFV138

daktilo (Fr.) *a.* 1. Yazı makinesi. “*Neye yarardı daktiloda tape edilmiş kâğıtlara adı ve soyadıyla paraflar geçmek?*” DK199 2. Yazı makinesi ile yazı yazan kimse, daktilograf. “*Kendisi gibi, bir şirkette zavallı bir daktilo değildi, olmayacaktı da!*” EB2 **daktilo et-** yazı makinesiyle yazmak. “*Daktilo edilecek müsveddeyi uzattım.*” KP98

damat (Far.) *a.* 1. Evlenmekte olan bir erkeğe, evlenme töreni sırasında verilen

ad, güveyi. “*Damat bey dansı bitirmişti.*” DK193 2. Bir kızın ailesinden olan büyüklere göre kızın kocası, güveyi. “*Zira yakıştıramam damatımın aylesına bu çürük evi!*” DK122 **damat gir-** aileye güveyi olarak katılmak. “*O böyle bir yere damat girer de Avrupa'ya filan gider hayırlısıyla dönerse...*” EB190

Dictionnaire Philosophique* (Fr.) öz. a. Türkçeye “Felsefe Sözlüğü” adıyla çevrilen, Fransız yazar Voltaire tarafından 1764 yılında yayınlanan ansiklopedik sözlük. “*Voltaire'in Dictionnaire Philosophique'inden Kama Sutra'ya, Jül Sezar'ın Latince Galya Seferi'nden, Montesquieu'nun Esprit de Lois'sına, Gillieron'un sözlüğüne dek yüzlerce cilt...*” VV267

el freni a. Duran bir taşıtı, bulunduğu yerde sabitleştirmek veya hareket imkânını engellemek için kullanılan ve elle yönetilen fren. “*El frenini ileri itti.*” EVO173 **el frenini çek-** çalışması durdurulmuş bir motorlu aracın hareketini önlemek için el frenini uygun konuma getirmek. “*Neysel, ağam gazı kesti, makine yavaşladı, el frenini çekti, makine durdu.*” BTÜ24

eli bayraklı sf. Şirret, edepsiz, kavgacı (kimse). “*O karı; o kart, çirkin, yelloz, eli bayraklı karı, zavallıya belki de kan kusturuyordu.*” MM198

etli sf. 1. İçinde et bulunan. “*Etili nohuttan şaşma!*” YK9 2. Dolgun, kalın olan. “*Ucu hafifçe kalkık, ufacak burun, etli dudaklar, yuvarlak yanaklar...*” CEM86 **etliye sütlüye karışma-** toplum içindeki çeşitli hareketlerden uzak durmak, hiçbir şeyle ilgilenmemek,

tartışmalı konulardan kaçınmak. “*Bu, ne etliye karışır ne sütlüye.*” EVO95

Fadıl Garan* öz. a. Türk tiyatro ve sinema oyuncusu (1903-1977). “*Fadıl Garan da kendi havasında.*” YD126

faýdalanıl- Faydalanma işi yapılmak, yararlanılmak. “*Onun fırlayıp çıkması demek, para fabrikasının yeniden çalışmaya başlaması demekti ki böyle bir fabrikanın musluklarından faydalanılmıyordu.*” ÜÇK431

fısıltı gazetesi a. Toplumunu ilgilendiren bir konu ile ilgili dedikodu. “*Parti genel merkezi dini politikaya alet etmekten dikkatle kaçınmışsa da fısıltı gazetesi harıl harıl işlemiş, din adamlarının manevi güçleri artmıştı.*” ÜÇK605

garsoniyer (Fr.) a. Bazı erkeklerin, evlilik dışı ilişkiler için kendi konutlarından ayrı olarak tuttıkları özel konut. “*Sahi, Mahmut budalasına asılsa da bana bir garsoniyer tut, bundan sonra orada buluşalım dese...*” EB139

gastrit (Fr.) a. Mide iç zarının yangısı. “*Ne romatizma ne damar sertliği ne kalp ne şeker ne gastrit ne ülser...*” ARK2

geçir- 1. Geçme işini yaptırmak, geçmesini sağlamak. “*Kâtiplik değildi ki sokaktan çevir, eline kalemi kâğıdı ver, geçir masanın başına.*” BTÜ228 2. Giymek, giyinmek. “*Bobi yataktan fırladı, pantolonunu bacağına geçirdi.*” YK11 3. Vurmak. “*Akıl, önündeki hokka takımını kap, kafasına geçir dedi ama kör şeytana uymadım gene de.*” ÜÇK593 4. Zaman harcamak. “*Onunla uğraşarak geçirecek vakti yoktu.*” BTÜ39 5. Bir şeyi bir yerden başka yere taşımak, nakletmek. “*Demetleri*

aşağıdan alan Hidayet'in oğlu, Pehlivan Ali'ye geçiriyordu.” BTÜ347 6. Bir gereksinimi eldeki imkânla karşılamak. “Bütün yazı pek pek şuncacık peynirle geçirmiş çoluk çocuğunu, tencere kazanları, çulları çuvalları, kedileri köpekleriyle sırtlayan kamyonlar pamuk tarlalarının yolunu tutarlar.” EVO167

Hâkimiyeti Milliye* öz. a. Türk Kurtuluş Savaşı sırasında başkanlığını Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi'nin yayın organı olarak 10 Ocak 1920'de Ankara'da yayın hayatına başlayan Türkçe gazete. “*Hâkimiyeti Milliye gazetesi satan çocuklar ve suyu akşamdan sabaha donmuş, çatlak bir testi hatırlarım.*” BE9

horla- (I) Uyku sırasında soluk alırken boğaz ve burundan gürültülü sesler çıkarmak, horuldamak. “*Açık ağzıyla kalın kalın horluyor, dünyayı umursamıyordu.*” MM148

horla- (II) Birinin gönlünü incitircesine davranmak, hor görmek. “*Seni çok horladım ben ya, bakıyorum sen de adamın tekesisin be!*” EVO317

ırgalan- Irgalama işi yapılmak, sarsılmak, sallanmak. “*Bir saat sonra ırgalana ırgalana geçen Kadırga-Karaköy otobüsü...*” BFV249

ismarla- 1. Bir şeyin yapılmasını veya getirilmesini, bu işlerle uğraşan birine söylemek, sipariş etmek. “*Tavukçu koştu, ismarladığı öteberiyi aldı.*” YK30 2. Parasını kendi ödeyerek başkaları için yiyecek veya içecek getirilmesini söylemek. “*Hakkı Efendi nasıl olsa bir çay ismarlardı.*” ÇK67

Isparta halısı a. Isparta yöresinde el tezgâhlarında dokunan ve çok tutulan bir halı türü. “*Kadir Ağa, elleri arkasında, kaba tüylü Isparta halısının üzerinde ağır ağır dolaşiyor; kapının yanında dikilmiş duran dokuma ustasının anlattıklarını dinliyordu.*” CEM126

ihtiyaç (Ar.) a. 1. Gereksinim. “*Adama filan ihtiyaçları yokmuş.*” BE44 2. Güçlü istek. “*İçimde ıslık çalmak ihtiyacı...*” AY191 3. Yoksulluk, yokluk. “*Eğer son derece ihtiyaçta olmasalar babası böyle açık açık yazmazdı.*” DE108 **ihtiyacı ol-** gereksemek, gereksinmek. “*Nasıl olsa bir yardımcıya ihtiyacı olmayacak mıydı?*” KÜÇ59

imzasız sf. Yazanı belirtilmemiş. “*Ara sıra imzasız tehdit mektupları yollayanlar mı?*” DE13

incelik a. 1. İnce olma durumu. “*Uzun yaptırda da dirseklere kadar sıvasa daha iyi olacak, kollarının inceliği görünmeyecekti.*” BFV115 2. İnce davranış gösterme; kibarlık, letafet. “*Ne Ayşe ne İskender, şimdiye kadar annelerine karşı bu inceliği gösterememişlerdi.*” EB167 3. Ayrıntı. “*Necati'ye vaziyeti bütün inceliğiyle anlattım.*” CEM121

jandarma (İt.) a. 1. Yurt içinde genel güvenliği ve kamu düzenini korumakla görevli, yasa ve nizamların koyduğu hükümlerin yürütülmesini ve bunlara dayanan hükümet emirlerinin yerine getirilmesini sağlayan silahlı askerî kuvvet. “*Bucak merkezinde de jandarmaya teslim edildi.*” EKM106 2. Bu kuvvette görevli olan kimse. “*Jandarmalar geliyorlardı.*” BTÜ361

jigolo (Fr.) *a.* Geçimi yaşlı ve zengin bir kadın tarafından sağlanan genç, erkek sevgili, tokmakçı. “*Ne annesi ne babası ne de kız kardeşlerinin hatırı için jigolo olmayacaktı?*” DK133

jimnastik (Fr.) *a.* Vücudu çevikleştirmek ve güçlendirmek için yapılan alıştırmaların tümü, idman, kültüf fizik. “*Uzun uzun soluk alıp verdikten sonra, bavulundan çıkardığı kocaman bir şişe kolonyayla gövdesini, kollarını, bacaklarını, apış aralarını filan güzelce ovarken jimnastiğin faydalarından bahsederek giyindi.*” GR23 **jimnastik yap-** vücudu çevikleştirmek ve güçlendirmek için hareket yapmak. “*Açık mor kısa donu, atlet fanilasını içindeki çok biçimli genç hareketlerle bir süre jimnastik yaptıktan sonra annesinin hayran bakışları önünde dimdik durdu.*” EB11

kabar- 1. Ağırlığı artmadan hacmi büyümek. “*Yünü halis yün olmasa kabarmazdı.*” YK24 2. Yağışlardan veya kaynamaktan taşmaya yüz tutmak. “*Kabaran kahveyi fincanlara böldü.*” EB188 3. Niceliği artmak, büyümek. “*Gittikçe kabaran borç daha şimdiden gırtlığa kadar yükselmişti.*” DE155 4. Cilt üzerinde kabarcıklar oluşmak; börtlemek. “*Kaşıya kaşıya derisi kabardı.*” EKM77

kabara *a.* Dayanıklılık sağlamak amacıyla, ayakkabıların altına çakılan, yassı ve iri başlı demir çivi. “*Kabaraları aşınmış postallarıyla mahallenin tam ortasında durdu.*” ÇK123

kuş sütü *a.* Her türlü yiyeceğin bulunduğu yerde eksik bir şey bulunmadığını anlatmak için kullanılan bir söz. “*Kuş sütü bile bulunurdu söz temsili.*” EVO62 **kuş sütü ile besle-**

eksiksiz, özenli bir biçimde beslemek. “*Şerefsizim, seni kuş sütüyle besleyeceğim!*” DK53

lamba (Rum.) *a.* Petrol gibi yanıcı bir madde yakarak veya elektrik akımıyla içindeki teller akkor durumuna geçerek ışık veren alet. “*Lambayı yak!*” CEM140 **lambayı aç-** ışığı yakmak. “*Abla da sırtındaki kaba gocuğu düzelterek kalktı, lambayı açtı.*” GR178 **lambayı söndür-** ışığı kapatmak. “*Hemen lambayı söndürüp koştum pencereye.*” EB92

Latin harfleri *a.* Genellikle Avrupalıların kullandığı Eski Roma Dönemi’ndeki yazı sistemine dayanan alfabe; Latin alfabesi. “*Kuran yazısının yerine de Latin harflerini, yani gâvur yazısını kuzu kuzu kabullenmemişler miydi?*” ÜÇK589

Lefter* *öz. a.* Lefter Küçükandonyadis, Rum asıllı Türk millî futbolcu ve teknik direktör (1925-2012). “*Hem de kendilerini bir Galatasaraylı Metin, Fenerli bir Can, bir Lefter, Beşiktaşlı Şenol Birol falan sanarak...*” BFV24

manav (Rum.) *a.* 1. Meyve ve sebze satılan yer. “*Kumkapı’da, çeşmenin yanındaki manavın açıkta duran domatesleri, portakalları, muzları, elmalarından sarılar, turuncular, kırmızılar uçuşuyor.*” BFV247 2. Meyve ve sebze satan kimse. “*Orospu parası yemiyor diye ne fırıncı ekmek verirdi ne de bakkal, kasap, manav, elbiseci, kunduracı döner yüzüne bakardı.*” KÜÇ56

mangal (Ar.) *a.* Üzerinde bir şey pişirmek veya ısınmak için kullanılan, sac, bakır, pirinç vb. malzemeden yapılan, türlü biçimlerdeki üstü açık ayaklı ocak; korluk. “*Nazan mangalı*

doldurmuştu.” EK215 **mangal gibi yüreği ol-** cesareti çok olmak. “*Sen bana iyi baksana, bende mangal gibi yürek var.*” ÇK94 **mangalda kül bırakma-** yapamayacağı işleri yapabilirmiş gibi söylemek. “*Memleketlerine döndükleri zaman, en çok da şehrin en büyük içkili lokantasında kafayı bulunca Adnan’a dedim ki, Samed’e dedim ki’lerle mangalda kül bırakıyorlardı.*” GK103

mumaileyh (Ar.) *a.* Adı geçen, yukarıda anılan, sözü edilen kimse. “*Mumaileyhin derdi mi varmış?*” EVO38

nabız (Ar.) *a.* Kalp atışının sağladığı kan basıncından dolayı atardamarlara parmakla basıldığında duyulan vuru. “*Doktor eğildi, nabzına baktı, sonra ayağa kalktı.*” EK381 2. Eğilim, düşünce, niyet. “*Seçmenlerin nabzını yoklatmak için gazete tarafından yurdun her yanına gönderilecek arkadaşlarıyla birlikte o da gidecekti.*” GR128 **nabız (veya nabzını) yokla-** niyetini, düşüncesini, eğilimini anlamaya çalışmak. “*Herifler nabız yoklama telaşesinde.*” GR129 **nabzına göre şerbet ver-** birinin hoşuna gidecek, gururunu okşayacak yolda davranmak. “*Sahibi kısa boylu, şişman, hilekâr bir Arap uşağı, herkesin nabzına göre şerbet vermesini bitirdi.*” BTÜ143

nane ruhu *a.* Nane yapraklarından çıkarılan esans. “*Kolonya, kekik suyu, nane ruhu...*” MM224

Nuh (Ar.) *öz. a.* ‘İnat etmek, ayak diremek’ anlamındaki Nuh deyip peygamber dememek ve ‘çok eski, çoktan modası geçmiş, köhnemiş’ anlamındaki Nuh Nebi’den kalma deyimlerinde geçen bir söz. “*Kamran,*

Nuh Nebi’den kalma diye mırıldandı.” GAV135

okul kaçkını *a.* Derslere girmeyip okul dışında vakit geçiren öğrenci; mektep kaçağı. “*Noterlere yaklaşırken bir alay liseli okul kaçkını...*” YD44

okun- 1. Okuma işine konu olmak. “*Öğle okunuyor anne.*” EKM93 2. Okuma işi yapılmak; okunulmak. “*Hatıra defteri sahibinden izinsiz okunur mu?*” İDG19 3. Belli olmak, açıkça görünmek. “*Yüzünde, gözlerinde tuhaf bir keder okunuyordu.*” ÜÇK371

olagel- Öteden beri sürüp gelmek. “*Yıllar yılı bu topraklar yüzünden olagelen kanlı, karanlık işlere dair öyle şeyler anlattı ki...*” HÇ287

öd ağacı *a.* Dulaptal otugillerden, tropik bölgelerde yetişen, dinî törenlerde yakılan ve yanarken güzel koku veren, odunu ve kabuğu hoş kokulu bir ağaç, öd. “*Sarı yapraklı, öd ağacı kokulu kocaman kocaman kitaplar okuyordu.*” DHV258

ödevlendir- Birine ödev vermek; vazifelendirmek. “*Kaptan heyecanla Kaya Ali’yi gene ödevlendirdi.*” YK71

ördek *a.* 1. Perde ayaklılardan, evcil ve yabani türleri bulunan su kuşu; badi, badik. “*Yalnız kediler değil, mahallenin kazları, ördekleri, tavukları, horozları, köpekleri de bozamazlardı.*” MUR26 2. Yataktan kalkamayacak durumdaki erkek hastaların içine idrarlarını yaptıkları kap, lazımlık, oturak. “*Tuvalete falan kalkamayacak durumda olduğundan, küçük abdest için ördek denilen çinko lazımlıkla, öteki için sürgü kabı dayanıyor; o, en gerekli hacetini*

def için bile olsa yatağından kalkmıyordu.” KK72 3. *argo* Otobüs ve minibüs sürücülerinin yollardan aldıkları biletsiz yolcular için kullandıkları bir söz. “*Şaka maka, ördekten iyi para geçiyordu eline.”* EVO300 4. *argo* Hile ile para sızdırılacak kimse; enayi. “*Bir saat içinde tamam üç yüz altmış liranın yolunu bulmuştu ki, fazlası tat kaçırabilir, ayılan ördekler başına bela olabilirdi.”* TD100

pantuflla (Rum.) *a.* Abadan yapılmış terlik. “*Yanları yırtmaçlı uzun beyaz geceliği, pantuflarıyla öne geçti.”* EB43

pas (I) *a.* 1. Su içinde ve nemli havada metallerin, özellikle demirin yüzeyinde oksitlenme sonucunda oluşan madde. “*Yıllar yılı kim bilir kimin attığı çamurluk, yağmur yiye, güneşte kuruya çürümüştü, pas içindeydi.”* GK305 2. Ateşten, mide bozukluğundan, ağızda, dil ve dişlerde meydana gelen acılık, bar (IV). “*Ağzında pas, dilinde acı bir tuzluluk, midesinde yanma...”* EB242

pas (II) (Fr.) *a.* Bazı top oyunlarında oyuncuların birinin topu takım arkadaşına geçirmesi. “*Pas vermiyorlar, beslemiyorlar.”* EB59 **pas al-** bazı top oyunlarında bir oyuncu takım arkadaşından topu almak. “*Az sonra sol içten bir pas alıyorum.”* BE61 **pas ver-** 1. bazı top oyunlarında bir oyuncu takım arkadaşına top geçirmek. “*Pas versinler, beslesinler de bak!”* EB59 2. *argo* karşı cinse umut ve cesaret vermek. “*Kaç vakittir açık açık pas veren karıyı düşünüyordu.”* EB78 **pas verme-** *argo* karşı cinse umut ve cesaret vermemek. “*Güzel kızdı ama pas vermiyordu.”* KP35

rastlan- Karşılaşmak, rast gelmek, tesadüf edilmek. “*Tam da hayal ettiğim gibi, bilhassa Zola'nın romanlarında sık sık rastlanan cinsten.”* DK153

Rize öz. *a.* Türkiye'nin Karadeniz Bölgesi'nde yer alan illerinden biri. “*İçinde anası, yıllar yılı Rize'nin bilmem ne köyünde unuttuğu kırış kırış anası...”* YK12

rüştiye (Ar.) *a.* Ortaokul derecesinde olan eğitim kurumu. “*Bir zamanların haşarı, ele avuca sığmaz rüştiye talebesini düşündü.”* BFV31

sa (Der.) *zm.* Sana. “*Ne diyorlar deyrum sa!”* YK68

santimantal (Fr.) *sf.* Duygulu, içli, hassas. “*Kızımız pek santimantal.”* EKM29

sürt- 1. Bir şeyi bastırarak diğer bir şeyin üzerinden geçirmek. “*Bobi Niyazi, ellerini birbirine sürterek, 'Ha bereket!' dedi.”* YK44 2. Başboş dolaşmak, yararsız dolaşmak. “*Nereelerde sürttün diye başlardı.”* BFV210 **sürtüp dur-** yersiz, sebepsiz olarak durmadan dolaşmak. “*On yıldır gurbette sürtüp duruyordu kendi deyimine göre.”* BTÜ116

şahar (Der.) *a.* Şehir, kent. “*Neden dersen, şahar adamına töbe benzemen.”* GK275

şeker renk (Far.) *a.* İki kişi arasında dostluk ilişkilerinin bozuk olması. “*Zaten aramız şeker renk.”* ÜÇK395

şiş- 1. İçi hava veya gazlarla dolarak gerilmek. “*Bastın mı lastiktir şişer.”* BTÜ24 2. Vücudun bir yeri içine

yabancı bir maddenin girmesiyle veya başka bir etkiyle gerilmek, kabarmak. “O zaman ana avrat, din iman sövülerek tekme, tokat yerlerde yuvarlanılır, kafa yarılr, göz şişer.” YK17 3. Gururlanmak, büyülenmek. “Fatma memnun, şiştikçe şişti.” BTÜ182

tabla (Ar.) a. 1. Satıcı vb.nin kullandığı tahtadan tepsi. “Tam karşıdaki günlük güneşlik arsada top oynayan çocuklar, meraklı gözleriyle komşu kadınlar, başında tablasıyla simitçi...” DK28 2. Geniş ve düz levha. “Kesilecek kağıt yığınlarını makinenin demir tablasında düzeltir.” BE45 3. Küllük. “Romancı piposunun külinü tablaya çırpıyor, Babil Kulesi’ni düşünüyordu.” GR142

tilavet (Ar.) a. Kur'an'ı güzel ve yüksek sesle, usulünce okuma. “Eğer hafız olsaydı ve şayet Kuran tilavet etseydi, pek çocuklarını ağlatabilirdi.” EKM96

tutuş- 1. Birbirini tutmak, birbirine ilişip dokunmak. “Çocukları el ele tutuşmuş, babaları dayak yerken çevresinde bayram sevinciyle dönüyor, el çırpıyorlardı.” ARK70 2. Bir işe başlamak, girişmek. “... zaman zaman kavgaya tutuşan, ağzı sigaralı kadınlar sokakta dolaşırlardı.” BE24 3. Yanmaya başlamak, ateş almak. “Ucu tutuşan iplik çula ayağıyla basıp ateşi söndürdü.” BTÜ362 4. Teleşlanmak. “Laz oğlu bildiğin gibi değil, tam tutuşmuş.” BTÜ128

uğur (I) a. Bazı olaylarda görülen ve insana iyilik getirdiğine inanılan belirti veya bazı nesnelere var olduğuna inanılan iyilik kaynağı, sur, meymenet. “Uğur dilediler.” GK39 **uğur ola (veya uğurlar olsun!)** yolun açık olsun!

anlamında söylenen bir iyi dilek sözü. “Uğur ola onbaşım!” GR78

uğur (II) a. Hedef. “Geçenki masrafları Haydar yaptıysa kendisi de işte dükkândaki tek mil altınlarını, hem de yıllardır bu uğurda harcamamış mıydı?” KT263

uğur (III) a. Ön. “Benim uğrumda, su içmez be!” BTÜ11

üleş- Paylaşmak. “Derim, üleşelim iki binliği!” DK183

ütül- Oyunda, yenilmek, kaybetmek. “Kumarda ütülmuş.” BTÜ125

üzere e. 1. Amacıyla. “Annesi, Filiz, Nur filan üstüne yürüyecekmişçesine davranınca, kapağı bırakıp sokağa kaçmak üzere kat kapısından fırladı.” BFV115 2. Şartıyla. “Gerisini nikâhtan sonra vermek üzere anlaştık.” VV353 3. Bir işin veya durumun yaklaşmakta olduğunu bildiren bir söz. “Maşa kalkmak üzereydi ki Filiz’in babası kalın öksürüğüyle geldi.” BFV93 4. Gibi. “Göbek adını Muzaffer, asıl adını da vaktiyle babasının arzulanacağı üzere Erdoğan koydu.” HÇ332

Vahdettin* öz. a. Osmanlı Devleti’nin 36. ve son padişahı (1861-1926). “Vahdettin’in teklif ettikleri herhâlde, baba dostunun bana teklif ettiği yanında çok farklydı.” DE214

vakitle vakitsiz zf. Uygun zaman gözetmeden, gelişigüzel, rastgele zamanlarda, zamanlı zamansız. “Vakitle vakitsiz odalarına kapanyorlar.” EK52

vitrin (Fr.) a. 1. Bir dükkân veya mağazanın dışarıdan camla ayrılan ve

mal sergilemek için kullanılan yeri, sergen. “Gazetelerde okumuştun reklamlarını, daha çok da büyük parfümerilerin vitrinlerinde görmüştü.” BFV75 2. İçine konan şeylerin görünmesi için yapılmış camlı dolap. “Sonraları, vitrinler dolusu, pırl pırl eşyalardan bile utanır oldum.” AY149

yaban ördeği *a.* Ördekgillerden, evcil ördeğe benzeyen, yeşil boyunlu bir tür ördek. “Herkes işi bırakıp gökyüzünden geçmekte olan yaban ördeği sürüsüne baktı.” BTÜ192

yim (Der.) *a.* Yirmi. “Ona yim beş virene kadar üstüne on daha kor, yarım somun alır, karnını doyururum.” EKM140

yüzünden *e.* -den ötürü. “Annesine gelince; Erol'un, teyzesinin yüzündendi öfkesi.” KÜÇ51

zarflan- Zarf içine konulmak. “Zarflanmış mektubu ufak parçalara böle böle yırttı, yırttı.” ÜÇK458

zırtlan (Der.) *a.* Sırtlan. “İşsiz adam alıcı kuştan beter, zırtlan gibi!” SAR85

zührevi hastalık *a.* Frengi, belsoğukluğu vb. cinsel ilişkilerle bulaşan hastalık. “Zührevi hastalıklardan sonra eline bir vesika, arkası genelev...” YD294

BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

1. İncelenen eserlerde kullanılan toplam sözcük sayısı 1.815.252, farklı çekimlere sahip sözcük sayısı ise 131.817'dir. Buna göre sözcük yoğunluğu 13,77'dir. Yani bir sözcük ortalama 13,77 kez tekrar edilmiştir.

2. İnceleme sonucunda 25.014 madde başı belirlenmiştir. *Türkçe Sözlük*'ten 19.555, *Derleme Sözlüğü*'nden 689, *Tarama Sözlüğü*'nden 26, *Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü*'nden 40, *Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü*'nden 20, *Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*'nden 7, *Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü*'nden 1 ve *Kişî Adları Sözlüğü*'nden 1 madde başı tespit edilmiştir. TDK sözlüklerinde yer almayan madde başı sayısı ise 4.675'tir.

3. Yazar sözlükleri, ele alınan yazarın tüm anlam dünyasını yansıtabilmelidir. Bu doğrultuda sözlük birimlerin bağlam içindeki tüm farklı anlamları tespit edilerek Orhan Kemal'in anlam çeşitliliği ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak madde başı ve madde içi olarak değerlendirilen 31.963 sözlük biriminin 41.197 farklı anlamda kullanıldığı anlaşılmıştır. Bazı sözlük birimlerindeki anlam çeşitliliği ise dikkat çekici boyuttadır. Yazar tarafından *çık-* fiili 37, *tut-* fiili 30, *geç-* ve *gel-* fiilleri 29, *çek-* fiili 28 farklı anlamda kullanılmıştır.

Eserlerde geçen bazı sözlük birimlerin anlam açısından TDK sözlüklerinden ayrıldığı görülmektedir. Bu tür kullanımların sayısı 40'ı bulmaktadır. Örneğin *fişla-* fiili, *Türkçe Sözlük*'te “herhangi bir yiyecek ekşimek” anlamındayken eserlerde “fiş diye ses çıkarmak” anlamında kullanılmıştır: “Lokomotif yorgun yorgun fişliyordu.” (Baba Evi, s. 8). Benzer şekilde *Türkçe Sözlük*'te “yanlışını veya hilesini ortaya çıkararak birini bozmak, utandırmak” anlamındaki *foslat-* fiilinin eserlerde “vurmak, çarpmak” anlamında

kullanıldığı görülmektedir: “Eve ne zaman, nasıl, altındaki hususiye foslatmadan nasıl gittiğinin, nasıl soyunup, yatağına nasıl girdiğinin farkında değildi.” (Gâvurun Kızı, s. 97).

4. Madde başlarını oluşturan sözlük birimlerin türüyle ilgili yapılan incelemede adların %52,7’lik oranla en sık kullanılan sözcük türü olduğu anlaşılmıştır. Adlardan sonra %22,09’luk kullanım ile fiiller gelmektedir. Sıfatların kullanım oranı %17,09’dur. Zarflar %6,1’lik kullanıma sahipken diğer türlerin toplam kullanımını %2’yi bulmaktadır. Bu dağılımda sözlük birimlerin anlam değerleri esas alınmıştır. Dört farklı anlamda kullanılan *gök* sözlük biriminin üç anlamı ad, bir anlamı sıfat görevindedir. Dolayısıyla ad kategorisine üç, sıfat kategorisine bir ekleme yapılmıştır. Bu şekilde ortaya çıkan sonuç aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Sözcük Türü	Sıklık	%
Ad	17.063	52,7
Fiil	7.130	22,09
Sıfat	5.516	17,09
Zarf	1.962	6,1
Ünlem	372	1,14
Bağlaç	115	0,35
Zamir	105	0,32
Edat	70	0,21
TOPLAM	33333	100

5. Bir yazarın üslubunun belirlenmesinde, kullandıkları sözcüklerin sıklık sayısından da yararlanılmaktadır. Hangi sözcükler sık kullanılmışsa o yazarın dünyası veya ilgi alanına dair ipuçları sunuluyor demektir (Ergüzel, 2010, s. 370). Aşağıda, yazarın en çok kullandığı 20 sözlük birim ve bunların kullanım sayıları sıralanmıştır:

1. da/de	37.131	11. bak-	10.851
2. bir	32.388	12. et-	10.762
3. ol-	26.698	13. gibi	10.676
4. ne	25.168	14. git-	10.354
5. de-	24.915	15. sen	10.165
6. o	18.480	16. değil	9.779
7. bu	16.369	17. al-	9.489
8. ben	14.467	18. ama	9.478
9. gel-	14.052	19. var	9.400
10. bil-	11.235	20. kız	9.025

Listede yer alan 20 sözlük birimin toplam söz varlığına oranı %17,7’dir. Tabloya göz atıldığında hayatın her alanında işlevsellik gösteren sözlük birimler göze çarpmaktadır. Bu, beklenen bir durumdur.

Öte yandan listenin devamında *kız* (9.025), *kadın* (7.518), *adam* (6.904), *ana/anne* (6.548), *baba* (6.459), *karı* (4.940), *oğul* (4.285), *çocuk* (3.538), *koca* (3.050) gibi cinsiyete ve aileye yönelik kavramlar ile *göz* (7.979), *el* (7.645), *baş* (4.790) gibi insan vücudu ile ilgili kavramların sık kullanıldığı görülmektedir. Buradan hareketle, insanı ve insan ilişkilerini esas alan yazarın tezine uygun sözcüklerden yararlandığını söyleyebiliriz. Ayrıca, toplumun temel dinamiklerinden olan *ev* (6.332), *iş* (4.728) ve *para* (3.264) sözcüklerinin sık kullanımlarını da bu doğrultuda değerlendirebiliriz.

6. Sözlük birimlerin kökenleri konusunda yapılan incelemede, Türkçe dışında 22 farklı dilden 5.272 farklı sözlük birimin kullanıldığı belirlenmiştir. Bu rakam, toplam söz varlığının %21,3'ünü oluşturmaktadır. Bu oran yüksek görülebilir. Ancak unutulmamalıdır ki *ayna*, *domates*, *kalem*, *kitap*, *masa*, *patates*, *sabah* vb. gibi zaman içinde Türkçe söz varlığına yerleşmiş sözcükler de köken bakımından yabancı sözcük sayılmaktadır. Ayrıca, yabancı sözcüklere getirilen Türkçe yapım ekleri nedeniyle bu sözcükler Türkçe kategorisinde değerlendirilmektedir. Örneğin *patates* sözcüğü Rumca kabul edilirken *patatesli* Türkçe statüsünde kabul edilmektedir. Benzer bir durum birden fazla sözcükten oluşan madde başlarında da görülmektedir. *Masraf* sözcüğü Arapça kökenlidir. Ancak *masraf kapısı* şeklinde oluşturulan madde başı Türkçe olarak istatistiklere eklenmektedir. Bu nedenlerle bir yazarı, kullandığı sözcüklerin köken dili bakımından değerlendirirken ihtiyatlı davranmak gerektiği düşüncesindeyiz.

Türkçeden sonra en çok Arapça kökenli sözcükler kullanılmıştır. Bu sözcüklerin sayısı 2.688'dir ve tüm sözlük birimlerin %10,77'sini oluşturmaktadır. Arapçanın bu yoğun kullanımında Arapça kökenli sözcüklerin dilimizde yaygın olmasının yanı sıra Orhan Kemal'in yaşamının bir bölümünü Arap ülkelerinde geçirmesinin de etkisi olduğu düşünülebilir. Arapçayı 1.053 kullanımla dönemin yabancı dili olan Fransızca takip etmektedir. Fransızcanın ardından 635 kullanımla Farsça, 231 kullanımla İtalyanca ve 171 kullanımla Rumca gelmektedir.

Yabancı dillerden alınan sözcükler genellikle Türkçe yazım kurallarına göre eserlerde yerini almıştır. Sözcüğün alındığı dildeki orijinal şeklinin kullanıldığı az sayıda örnek bulunmaktadır ve bunlar genellikle Fransızca kökenlidir: *paranoia*, *paranoiaque*, *procektor*, *producteur*, *merveilleux* vb.

7. Kişi adları ve kişi adlarının bir çeşidi olarak incelenmesi gereken lakaplar, özellikle ad bilimi (onomastik) için önemli veriler sunabilmektedir. İncelenen eserlerde 745 farklı kişi adı 51.794 kez kullanılmıştır. Erkek kahramanlarda Cevdet (1.742), Ali (1.298), Hasan (1.123), Murtaza (928), İhsan (824); kadın kahramanlarda Nuran (1095), Filiz (976), Cevriye (889), Güllü (878), Neriman (827) en sık kullanılan adlar olmuştur.

Kullanılan lakap sayısı ise 208'dir. Bu lakaplar 278 farklı kişi için kullanılmıştır. Bu kişilerden 40'ı eserlerde sadece lakaplarıyla yer almıştır. Lakaplardan özellikle kişilerin betimlenmesi konusunda yararlanıldığı dikkat çekmektedir. Kişilerin fiziksel özelliklerini yansıtan *cılız*, *deve*, *güdük*, *kabak*, *kambur*, *kel*, *köse*, *şişko*, *topal*, *uzun* ile kişilerin kişiliği hakkında ipucu veren *çakal*, *keçi*, *komik*, *kurt*, *şair*, *üçkâğıtçı*, *zilli* gibi lakaplar bu duruma örnek gösterilebilir. Topal (1.481), Zaloğlu (368), Pehlivan (356), Coni (317), Kabak (299) en sık kullanılan lakaplardır.

8. Türkçeye anlatım yönünden büyük bir zenginlik katan ikilemeler, Orhan Kemal'in söz varlığının belirleyici öğeleri arasındadır. İkileme şeklinde 886 madde başı 18.570 kez tekrar edilmiştir. En sık kullanılan ikilemeler *uzun uzun* (852), *pırıl pırıl* (609), *ağır ağır* (608), *yan yana* (355), *hemen hemen* (320) şeklindedir. Ayrıca, yazarın sıfat göreviyle öne çıkan bazı sözcükleri ikileme şeklinde kullanarak onlardan zarf göreviyle yararlandığı anlaşılmaktadır. Bu tür kullanımlar, sık kullanımlarından dolayı ayrı birer madde başı olarak değerlendirilmiştir. Aşağıda konuyla ilgili beş farklı örnek ve bu örneklerin kullanım sayıları verilmiştir:

Kadın **hırslı hırslı (88)** soluyordu. (Bereketli Topraklar Üzerinde, s. 123)

Ellerini ardına koyup **düşünceli düşünceli (76)** bekledi. (Gurbet Kuşları, s. 22)

Kadının gözleri **büyük büyük (70)** açıldı. (Suçlu, s. 99)

Kadın ne diyeceğini şaşırmış, **dertli dertli (63)** sallanıyordu. (Eskici ve Oğulları, s. 25)

Neriman, yemek masasının bu ucundan **dargın dargın (52)** baktı. (Yalancı Dünya, s. 148)

Bu kullanımların dışında özellikle diyaloglarda ortaya çıkan ve ikinci sözcüğe “m” ön sesi eklenerek kurulmuş ikilemeler de mevcuttur. 581 farklı şekilde karşımıza çıkan bu tür ikilemeler sözlükte madde içi olarak değerlendirilmiştir. En sık kullanılanları *ama mama* (26), *iş miş* (23), *ters mers* (15), *hemşeri memşeri* (13), *kız mız* (11) şeklindedir.

9. Argo, edebî eserlerde günlük hayatta var olmanın, hayata içeriden bakmanın bir yoludur. Dilde yeni tatlar oluşturmak ve toplumcu gerçekçiliğin bir işareti olarak da argo kullanılır (Aktunç, 1998, s. 376). Dolayısıyla eserlerinde çoğunlukla alt tabakadan insanlara yer veren Orhan Kemal'in bir dilsel malzeme olarak argolara yer vermesi beklenen bir durumdur. İncelenen eserlerde argo olarak 368 farklı sözlük birim tespit edilmiştir. Eserler özellikle “yoksulluk” (âdembaba, kokoz, sipali, teklik, tıngır, zil); “fuhuş” (aşağı mahalle, biçimle-, çaça, mama, motor, sark-, sermaye, sulan-, zamazingo); “hırsızlık” (arakla-, dızdızcı, kafesle-, kalk gidelim, kaskalla-, söğüşle-, tırtıkla-, yürüt-); “kabadayılık” (bıçkın, gamato, kalay, sin kef, temizle-, tepele-, zimbala-); “esrar” (çift kâğıtlı, dalga, mastor, püf, sarıkız) gibi konularda zengin bir argo söz varlığı barındırmaktadır. Bütün bu kullanımlar, eserler aracılığıyla yansıtılan günlük hayatın gerçekliğini artıran öğeler olarak yazarın söz varlığı içindeki yerini almıştır.

10. Toplumcu bir yazar olarak Orhan Kemal'in yöresel sözcüklere sıkça yer verdiği görülmektedir. 689 madde başı *Derleme Sözlüğü*'nden alınmıştır. Bunların toplam kullanım sayısı 8.826'dır. Bu sayıya *Derleme Sözlüğü*'nde bulunmayan ancak kök veya gövde hâlleri *Derleme Sözlüğü*'nde yer alan *ahulsız*, *aptesli*, *böyüklük*, *cigarasız*, *evendilik*, *kardaşça*, *mapislik*, *sahapsız* vb. gibi kullanımlar dâhil değildir. Bunların yanı sıra *Derleme Sözlüğü*'nde rastlayamadığımız ancak halk diline ait olduğu anlaşılan *anarya*, *beşir et-*, *bıçırda-*, *bilat*, *bolcana*, *cağra*, *cığındırık* vb. gibi kullanımlar da bu kategoride değerlendirilmelidir. Bunların katılımıyla beraber halk dilindeki sözlük birimlerin sayısı daha da artacaktır.

11. Orhan Kemal'in eserleri imla (birleşik-ayrı yazım) açısından ele alındığında toplam 309 sözlük birimin *Türkçe Sözlük*'teki biçiminden farklı yazıldığı tespit edilmiştir. Bazı maddelerin ise yazar tarafından ikili biçimde kullanıldığı görülmektedir. Öyle ki aynı eser içinde bile farklı kullanıma rastlamak mümkündür:

“Çarşısına pazarına **oldu bitti** kendisi gider.” (Arkadaş Islıkları, s. 29)

“Adımlarımı **oldubitti** hesaplı atarım.” (Arkadaş Islıkları, s. 216)

“Kim bilir, belki de **söz birliği** etmişlerdi de...” (Evlerden biri, s. 87)

“Sanki **sözbirliği** etmişlerdi.” (Evlerden Biri, s. 39)

Bu durumu, Türkoloji'nin temel sorunlarından biri olan imla meselesinin Orhan Kemal'deki yansıması olarak değerlendirebiliriz.

Konuyla ilgili bir diğer durumda *Türkçe Sözlük*'ten farklı şekilde oluşturulmuş yapılarıdır. Sayısı 200'ü bulan bu yapılar, genellikle ses ekleme/çıkarma/değiştirme ve sözcük değiştirme şeklindedir:

Orhan Kemal

aksesuar
cürüm
düka
iciği ciciği
somun düşmanı
teklif tekerlek

Türk Dil Kurumu

aksesuar
cirim
duka
ııcığ cıcığ
ekmek düşmanı
teklif tekellüf

12. TDK sözlüklerinde bulunmayan madde başı sayısı 4.675'tir. Bu sayı, tüm madde başlarının %18,53'üne karşılık gelmektedir. Bu maddelerin önemli bir bölümü yapım ekleriyle türetilmiş, günlük dilde rastladığımız ve belki de TDK sözlüklerinde yer alması beklenen sözcüklerdir: *iğrençleş-*, *romantikleş-*; *yorucu*, *ürpertici*; *hedefsiz*, *kontROLSÜZ*; *fıstıklı*, *pembeli*; *kefenlen-*, *sabitlen-* vb. Günlük dilde pek kullanılmayan, dilin imkânlarından faydalanılarak türetilmiş sözcükler de dikkat çekmektedir: *köylüce*, *maaşçı*, *loşlanmışlık*, *verirmişlik*, *konuskunluk*, *mecburiyetsiz*, *yorulun-*, *çamurlattırt-* vb.

Tasvir fiilleri için de benzer ifadeler kullanılabilir. Eserlerde geçen ve TDK sözlüklerinde yer almayan tasvir fiilleri arasında *yanıver-*, *varıver-*, *içedur-*, *suçlayabil-*, *gerekebil-* gibi olası kullanımlar dışında, yazarın dilin imkânlarını zorladığı kullanımlara da rastlanmaktadır: *diklenebilin-*, *başvurdurtabil-*, *donduru donduruver-*, *maceraperestleşiver-*, *gerilekal-* vb. Bu tür kullanımlar, Orhan Kemal'in dile katkıları olarak değerlendirilebilir.

Burada irdelenmesi gereken bir konu da TDK'nin madde başı tercihi konusundaki tasarrufudur. *Ceketli*, *gömlekli*, *paltolu* madde başı olarak kabul edilirken *kazaklı*, *şortlu*, *tişörtlü*, *yelekli*, *montlu* gibi kullanımlar *Türkçe Sözlük*'te yer almamaktadır. Yine benzer anlamlardaki *alevleniver-* varken *yanıver-*, birleşik fiilinin *ayaklanıver-* varken *iyileşiver-* birleşik fiilinin, *ulaşiver-* varken *varıver-* birleşik fiilinin sözlükte olmaması

düşündürücüdür. Bu konunun ayrı bir yazıyla değerlendirilmeye muhtaç ve üzerinde durulması gereken bir konu olduğu düşüncesindeyiz.

13. Araştırma sonucunda tespit edilen madde içi sayısı 6.949'dur. Bu maddelerin içerdiği toplam anlam sayısı ise 7.864'tür. Madde içeriğini oluşturan unsurlar arasında deyimler 4.718, atasözleri 243, yardımcı fiille kurulan birleşik fiiller 1.131, kalıp sözler 294 ve "m" ön sesiyle kurulmuş ikilemeler 563 kullanıma sahiptir.

Madde içerikleri, ilk sözcükleri esas alınarak ilgili madde başının hemen arkasında değerlendirilmiştir. Buna göre, 141 madde içine sahip olan *göz* sözcüğü en çok madde içine sahip sözcük olmuştur. *El* sözcüğü 118 madde içiyle ikinci sıradadır. Daha sonra *iş* (87), *baş* (75), *akıl* (68), *Allah* (64), *bir* (63), *ağız* (61), *kendi* (56), *ne* (54) sözcükleri gelmektedir.

14. Anlatımı güçlendiren ve zenginleştiren bir etkiye sahip olan deyimler, Orhan Kemal'in söz varlığında çok önemli bir yere sahiptir. Yazarın deyim kullanımını konusunda oldukça cömert davrandığı ve zengin bir deyim dağarcığına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kullanılan toplam deyim sayısı 4.718'dir. TDK sözlüklerinde kayıtlı deyimlerin yanı sıra TDK sözlüklerinde bulunmayan ancak halk kültüründe yaşayan ve deyim özelliği gösteren *Aladağ'dan serin ol-*, *ayran içip ayrı düş-*, *belinin ipliğini kır-*, *cüçük çıkar-*, *gözleri kirlen-*, *harman yeri dişle-*, *keçenin dört ucunu bırak-*, *kemiğini kemir-*, *kırk yıldır patriğin eşeğini güt-*, *mitili at-*, *zarına bak-* gibi örnekler de yazarın deyimler üzerinden kurduğu anlatım çeşitliliğini gösterir niteliktedir.

Öte yandan bazı kavramları vurgulamak için çok çeşitli deyimlerden yararlanıldığı anlaşılmaktadır. Örnek olarak "ölmek" anlamında *al kanlara bulan-*, *bir avuç toprak ol-*, *can ver-*, *cartayı çek-*, *deriyi tuzla-*, *emrihak vaki ol-*, *geberip git-*, *göçüp git-*, *gözü açık git-*, *gözünü yum-*, *güme git-*, *kıran gir-*, *kurban git-*, *mortayı çek-*, *nalları dik-*, *nefesi dur-*, *ömri vefa etme-*, *rahmeti rahmana kavuş-*, *ruhunu teslim et-*, *son nefesini ver-*, *toprak ol-*, *yuvarlanıp git-* deyimleri kullanılmıştır. Ölmek anlamını veren birçok madde başı ögenin olduğu da düşünüldüğünde aynı kavramı farklı sözlerle ifade etme konusunda yazarın yeteneği net olarak ortaya çıkmaktadır.

Deyimler her ne kadar kalıplaşmış söz öbekleri olarak ifade edilse de Orhan Kemal'in bu konuda esnek davrandığı söylenebilir. Yazarın deyim kullanımında görülen değişiklikler genellikle farklı sözcük kullanımıyla ilgilidir:

Orhan Kemal

adam sırasına koy-
ağzında mercimek ıslanma-
eline eteğine temiz
kuyruğundan kıl aldırma-
ortaya bit at-

Türk Dil Kurumu

adam yerine koy-
ağzında bakla ıslanma-
eline eteğine doğru
burnundan kıl aldırma-
ortaya balgam at-

15. Türkçe söz varlığının önemli öğelerinden biri olan atasözleri, Orhan Kemal'in söz varlığı içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*'nde kayıtlı 243 farklı atasözünden yararlanan yazarın atasözleri aracılığıyla roman ve öykü

kişilerinin yaşam biçimleri, dünya görüşleri, olaylar karşısındaki tepkileri hakkında okuyucuya ipuçları verdiği görülmektedir. Aşağıdaki örnekte, bir roman kişinin yaşadığı olay karşısındaki duygularını, art arda kullandığı atasözleriyle dışa vurduğu görülmektedir:

“Ot kökü üzerinde göverir, armut dibine düşer, katran istendiğince kaynatılsın olmazdı şeker.” (Sokaklardan Bir Kız, s. 84)

Bir başka örnekte ise farklı roman kişilerinin aynı olayı, benzer anlamlı atasözlerinden yararlanarak değerlendirdiği anlaşılıyor:

“Katrani kaynat olmaz şeker cinsine tükürdüğüm cinsine çeker.”

“E anasına bak kızını al astarına bak bezini al.”

“Ön teker nerden giderse arka teker de ordan gider.” (Sokaklardan Bir Kız, s. 125)

Sözlüklerde kalıplaşmış şekillerde yer alan atasözleri, edebî eserlerde birtakım değişikliklerle okuyucuya sunulabilmektedir. Orhan Kemal’de de bu değişikliklere rastlanmaktadır. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

Orhan Kemal

Aç it fırın yakar

Allah onda verdiği dokuzda almaz

Hastaya kar sorulmaz

Horuzu çok olan köyde sabah erken olur

Son pişmanlık akça etmez

Türk Dil Kurumu

Aç köpek fırın deler

Allah dokuzda verdiği sekizde almaz

Hastaya döşek sorulmaz

Horuzu çok olan köyde sabah geç olur

Son pişmanlık fayda etmez

Gerek deyimlerde gerek atasözlerinde görülen bu farklılıklar, yazarın dili kendine özgü kullanımını örnekler niteliktedir.

16. Ölüm, doğum, evlilik, veda, tebrik gibi çeşitli olay ve durumlar karşısında dile getirilen kalıp sözler, Orhan Kemal’in sıkça yararlandığı bir anlatım ifadesidir. Toplum oluşturulan bireylerin hafızalarında yer etmiş olan ve genellikle dua, iyi niyet ve ilenme içerikli bu hazır ifadeler özellikle diyalog bölümlerinde sıkça rastlıyoruz. Bu noktada özellikle Allah ile ilgili sözler dikkat çekmektedir. Eser kişilerinin Allah’a olan güveni, teslimiyeti ve Allah’tan beklentileri bu ifadeler yardımıyla dile getirilmiştir. Bunların büyük bir bölümü dua ve iyi niyet bildirmektedir: *Allah bağışlasın, Allah beterinden saklasın, Allah bin bir bereket versin, Allah bir yastıkta kocatsın, Allah dirlik düzenlik versin, Allah düşman başına vermesin, Allah ecir sabır versin, Allah esirgesin, Allah geçinden versin, Allah göstermesin, Allah hayırlı etsin, Allah korusun, Allah mübarek etsin, Allah ömürler versin, Allah rahatlık versin, Allah rahmet eylesin, Allah razı olsun, Allah selamet versin, Allah senden razı olsun, Allah sonunu hayır etsin, Allah taksiratını affetsin, Allah utandırmasın, Allah vermesin, Allah yazdıysa bozsun* vb. İlenme bildiren sözlerin sayısı ise azdır: *Allah belasını versin, Allah canını alsın, Allah cezasını versin, Allah kahretsin*. Bunların dışındaki kalıp sözlerde de dua ve iyi niyetin ön planda olduğu

görülmektedir. Bu durum, yazarın insanlara olan iyimser bakış açısını ortaya koyar niteliktedir.

17. Orhan Kemal'in söz varlığını farklı kılan bir diğer öge de özel adlardır. Geniş bir çerçevede kullanılan özel adlar, toplamda 1.667 madde başını oluşturmaktadır. Bu sayıya roman ve öykü kişileri dâhil değildir. Özel adlar içinde yer isimleri büyük yer tutmakta ve ülke, şehir, semt vb. yerlerin sayısı 500'ü bulmaktadır. Yazarın yaşamının bir döneminde bulunduğu İstanbul, Ankara, Adana, Beyrut, Konya gibi yerleri eserlerine taşıyarak eserlerinde gerçekçi bir yapı kurduğu söylenebilir.

Özel adlar konusunda dikkat çeken bir başka unsur da gerçek hayattan 241 farklı ismin eserlere taşınmasıdır. Yazarlardan (Yaşar Kemal, Tolstoy vb.) filozoflara (Aristoteles, Buridan vb.), müzisyenlerden (Elvis Presley, Karmen Miranda vb.) sinema oyuncularına (Marilyn Monroe, Marlon Brando vb.), dünya liderlerinden (Hitler, Mussolini vb.) padişahlara (Abdülaziz, Abdülhamit vb.), tarihî kişiliklerden (Napolyon Bonapart, Tutankamon vb.) futbolculara (Metin Oktay, Zeki Rıza Sporel vb.) varıncaya kadar çok çeşitli alanların önemli isimlerinden bahsedilmekte ve bu kişilere dair anekdotlara yer verilmektedir. Bunların yanında çok sayıda film ve eser adı, tarihî olay, kavim ve marka adları da yazarın söz varlığı içerisindeki yerini almıştır. Bu sayede yazar, kendi kültür genişliğini ortaya koyabilmenin yanı sıra eserlerinde kültürel karşılaştırmalar yapma imkânına da sahip olmuştur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Dünya dillerinde birçok örneği bulunan yazar sözlükleri, ülkemizde ne yazık ki ihmal edilen bir alan olmuştur. Özellikle çağdaş yazarlarımızla ilgili çalışmalar sınırlı sayıdadır. Oysa edebiyatımızda sözlüğü hazırlanması gereken önemli yazarlar bulunmaktadır. Çalışmamızda, bu yazarlarımızdan biri olan Orhan Kemal ile ilgili yapılan sözlük çalışmasından bahsedilmiştir. Sözlükte, Orhan Kemal'in öykü ve roman türünde yayımlanan 41 eseri incelenerek yazarın söz varlığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Orhan Kemal'in söz varlığını oluşturan sözlük birimler, bağlam içindeki anlamlarıyla belirtilmiştir. Lakap, argo, deyim, atasözü, yerel sözcük, özel isim gibi kişisel tercihi yansıtan kullanımlar tespit edilerek sözlükte açıklanmıştır. Yazar tarafından oluşturulan ve sözlüklerde bulunmayan çok sözcüklü birimlerin tespiti yapılarak sözlüğe eklenmiştir. Madde başı sözcüklerin köken dili ve sözcük türüyle ilgili bilgiler de sözlükte yer almaktadır.

Bu sözlük aracılığıyla; yazarın ürettiği yeni sözcükler ile çok sözcüklü birimler, mevcut sözcüklere yüklediği yeni anlamlar, sözlüklerde bulunmayan ve unutulmaya yüz tutmuş birçok sözcük ve deyim genel dil sözlüklerine kazandırılabilir. Yani sözlük, genel dil sözlüklerine kaynak niteliğinde bir çalışma olarak değerlendirilebilir.

Orhan Kemal Sözlüğü, TDK sözlüklerindeki tanık cümle konusundaki eksikliklerin giderilmesinde ve Türk dilinin son yüzyıldaki büyük değişiminin takibinde rol oynayabilir. Günümüzdeki standart formundan farklı şekilde oluşturulmuş sözlük birimler incelenerek bu birimlerin halk dilindeki karşılıkları ve zaman içindeki değişimleri değerlendirilebilir.

Orhan Kemal gibi toplumcu-gerçekçi çizgide eser veren diğer yazarların sözlüklerinin hazırlanmasıyla Türk edebiyatındaki toplumcu-gerçekçi akımın söz varlığı ortaya çıkarılarak karşılaştırmalı çalışmalara olanak sağlanabilir.

Görüldüğü gibi, yazar sözlüklerinin birçok açıdan dilimize katkı sağlama imkânı bulunmaktadır. Bu nedenle;

- Türk edebiyatında iz bırakmış yazarlarımızın sözlükleri hazırlanmalı, bu yazarların dile katkıları ortaya çıkarılmalıdır.

- Yazar sözlükleri, dünya edebiyatında yapılan çalışmalardan da yararlanılarak yöntem ve içerik bakımından bir sisteme oturtulmalıdır.

- Dünya edebiyatında geniş katılımlı, birçok araştırmacının ve kurumun birlikte rol aldığı çalışmalar görmekteyiz. Ülkemizde ise böyle çalışmalara rastlanmamakta ve yazar sözlükçülüğü daha çok bireysel çalışmalarla yürütülmektedir. Bu da ortaya konulan eserleri nitelik ve nicelik olarak olumsuz olarak etkileyebilmektedir. Bu alanda istenilen düzeyde nitelikli ve kapsamlı çalışmalara ulaşabilmek için kişi ve kurumlar arasındaki iş birliği artırılmalı, çok katılımlı ve eş güdümlü çalışmalara olanak sağlanmalıdır.

- Her bireyin hazırlanan sözlüklere ücretsiz ve kolay bir şekilde ulaşımının sağlanabilmesi için bilişim teknolojilerinden ve sözlük çalışmalarıyla ilgili yazılımlardan yararlanılarak elektronik yazar sözlükleri oluşturulmalıdır.

Çalışmanın literatüre katkı sağlamasını ve bu alandaki araştırmacılara örnek oluşturmasını umut ediyoruz.

KAYNAKÇA

- Akalın, Ş. H. (2010). Sözcük bilimi ve sözlükçülük. *Türk Dili*, 698, 162-169.
- Aksan, D. (2020). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim*. Ankara: TDK Yayınları.
- Aktunç, H. (1998). *Türkçenin büyük argo sözlüğü*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Atkins, B.T.S., and Rundell, M. (2008). *The Oxford guide to practical lexicography*. New York: Oxford University Press.
- Aydoğan, B. (2008). Orhan Kemal'in öykülerindeki tekrarlar. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (1), 31-52.
- Baskın, S. (2014). Türkiye ve dünyada sözlük bilimi: tanımı, kapsamı ve diğer bilimlerle ilişkisi. *International Journal of Language Academy*, 2(4), 445-457.
- Boz, E. (2015). *Sözlük ve sözlükçülük sorunu. Türkçenin çağdaş sorunları*, Ankara: Gazi Yayınevi.
- Busmann, H. (2006). *Routledge Dictionary of Language and Linguistics* (Gregory Trauth ve Kerstin Kazzazi, Trans. and Edt.). New York: Taylor & Francis e-Library.
- Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Dohman, Ü. (2021). *Rus sözlükbilimi*. Çanakkale: Paradigma Akademi.

- Ergüzel, M.M. (2010). Türkçenin söz varlığının tespitinde şair ve yazar sözlüklerinin önemi. III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, 369-372.
- Gökdayı, H. (2017). Sözlükler ve kalıplaşmış dil birimleri. III. Uluslararası sözlükbilim sempozyumu, 381-397.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Hartmann, R. R. K. & James, G. (2002). *Dictionary of lexicography*. New York: Routledge.
- İmer, K. & Kocaman, A. & Özsoy, S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Kiss, M. & Meszaros, T. (2018). Rethinking the role of digital author's dictionaries in humanities research. *Proceedings of the XVIII EURALEX International Congress*, 871-879.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer terimleri sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Landau, I. S. (1984). *Dictionaries the art and craft of lexicography*. New York: The Scribner Press.
- Narlı, M. (2020). Orhan Kemal romancılığının nitelikleri/yenilikleri. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 4(3), 33-44.
- Özaydın Yakıştıran, B. (2020). Orhan Kemal'in hayatını otobiyografik romanlarından okumak. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 4(3), 355-378.
- Toklu, M. O. (2015). *Dilbilime giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Topsakal, S. (2023). *Yazar sözlükçülüğü ve Türkiye'de hazırlanan yazar sözlükleri üzerine kuramsal bir değerlendirme*. Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Trask, R. L. (2007). *Key concepts in language and linguistics*. New York: Routledge.
- Uğurdağ, C. (2020). Orhan Kemal'in Ekmek Kavgası adlı hikâye kitabında temalar. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 4(3), 335-345.
- Uysal, İ. N. (2019). Salah Bey Sözlüğü üzerine bir deneme. *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS)*, 4(2), 115-127.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmazkaya, E. (2023). Yazar odaklı sözlükçülük çalışmalarına dair. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(39), 85-99.
- Yüceol Özezen, M. ve Sözer, H. (2014). Türkiye'de yazar sözlükçülüğü çalışmaları ve Orhan Kemal Sözlüğü. *Doğumunun 100. Yılında Orhan Kemal Sempozyumu*, 231-258.

AUTHOR LEXICOGRAPHY AND THE EXAMPLE OF ORHAN KEMAL

ABSTRACT

Dictionaries have been prepared in different types for various purposes and needs from past to present. One of these types is author dictionaries. In order to create and enrich dictionaries in a complete way, all kinds of written and oral language resources should be scanned. In this sense, there is a need to create dictionaries of writers, who are perhaps the most important workers of a language. Writers' dictionaries, which have the opportunity to contribute to the general vocabulary of the language, also have the potential to add new lexical units to general dictionaries and to make additions in terms of meaning and witnesses.

Turkish language is an ancient language with a dictionary tradition of about a thousand years. In this process, many works have been produced in almost every dictionary type and a large dictionary pool has been created. However, dictionary studies on our contemporary writers have remained limited. Analysing these authors and revealing their vocabulary is important in terms of following the change and development of the language. These dictionaries will provide researchers with concrete data and a holistic material about the author. Thus, generalisations based on one or a few works of the author will be prevented.

Orhan Kemal, who has an important place in the literary world with his works of short stories and novels, is among the socialist realist writers of Turkish literature. Orhan Kemal's works have a rich vocabulary of written and oral culture. They are important sources for the language because they have. All of his Works a complete dictionary to be created by scanning, language researchers as well as It will also be helpful for literary researchers. From these considerations based on Orhan Kemal's 41 works of novels and short stories A dictionary study has been carried out. All dictionary entries in the author's Works units (lexical items), the meaning of these lexical units in context, their origin information on language and lexical genres are presented together with their frequency levels. The idiom which has an important place in the author's vocabulary and distinguishes him from other writers, Uses such as proverbs, stereotypes, phrases, doubling, slang are also included in the dictionary.

In this study, the importance of author's lexicography will be emphasised and the main studies in this field in our country and in the world will be mentioned. Then, information, findings and evaluations about the Orhan Kemal Dictionary will be given.

Keywords: Dictionary, lexicography, author lexicography, Orhan Kemal dictionary.